

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની
પચાસ વર્ષની કાર્યવાહીની રૂપરેખા

પેઢીના પ્રમુખપદેથી નિવૃત્ત થતાં,
પેઢીના પ્રાદેશિક પ્રતિનિધિઓની સભામાં,
શેઠશ્રી કર્તુરભાઈ લાલભાઈનું

નિવેદન

[તા. ૭-૩-૧૯૭૬]

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી

અમદાવાદ.

વિ. સં. ૨૦૩૨

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની
પચાસ વર્ષની કાર્યવાહીની રૂપરેખા

પેઢીના પ્રમુખપદેથી નિવૃત્ત થતાં,
પેઢીના પ્રાદેશિક પ્રતિનિધિઓની સભામાં,
શેઠશ્રી કસ્તુરભાઈ લાલભાઈનું

નિવેદન

[તા. ૭-૩-૧૯૭૬]

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી

અમદાવાદ

વિ. સં. ૨૦૩૨

પ્રકાશક :

બાપાલાલ મગનલાલ દોસ્ત

જનરલ મેનેજર

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજી

ઝવેરીવાડ, અમદાવાદ-૧

આભાર

આ પુસ્તિકામાં આપવામાં આવેલ ગિરનાર,
કુંભારિયાજી અને રાણકપુરતીર્થની છબીઓનાં
મૂળ ચિત્રો બનાવેલી અમેરિકન ઇન્સ્ટીટ્યૂટ
ઓફ ઇન્ડિયન સ્ટડીઝ તરફથી મળેલ છે. એ
માટે એનો આભાર માનવામાં આવે છે.

વીર નિ. સં. ૨૫૦૨ * સને ૧૯૭૬, જૂન * વિ. સં. ૨૦૩૨

મુદ્રક :

સ્વાતિ પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ

ગવારાનો મહોલ્લો, રિલીફ સિનેમા સામે,

રિલીફ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

છબીઓ : દીપક પ્રિન્ટરી, અમદાવાદ

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના પ્રાદેશિક પ્રતિનિધિ સમૂહમાં,

આજે હું શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાંથી નિવૃત્ત થાઉં છું, એટલે આપનો થોડો વખત લઉં તો ક્ષમા કરશો.

હું તા. ૨૨-૧૧-૨૫ના રોજ શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં જોડાયો. આજે એ વાતને પચાસ વર્ષ ઉપર થયાં. તે દરમિયાન કેટલાક મહત્વના પ્રસંગો બન્યા, તે આપની ધ્યાન ઉપર લાવું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય.

શ્રી શત્રુંજય તીર્થ

રખોપાની રકમ બાબત

સને ૧૮૮૬માં પાલીતાણા રાજ્ય સાથે ૪૦ વર્ષનો કરાર થયો હતો, તે મુજબ તીર્થ અને યાત્રિકોના જનમાલની સાચવણીના રખોપાના બદલામાં પાલીતાણા રાજ્યને રૂ. ૧૫૦૦૦-૦૦ દર વર્ષે આપવાનું નક્કી થયું હતું. તે મુજબ ૪૦ વર્ષ તા. ૩૧-૩-૧૯૨૬ના રોજ પૂરાં થતાં હતાં. દરબારે યાત્રિક દીઠ રૂ. ૨-૦૦ પ્રમાણે છૂટક જત્રાવેરો વસૂલ કરવા બ્રિટીશ સરકાર પાસે માંગણી કરી. આ અંગેનું કામ પોલિટિકલ એજન્ટ મિ. સી. સી. વોટસન પાસે આદ્યું. તેમણે બન્નેની હકીકત સાંભળી તા. ૧૨-૭-૧૯૨૬ના રોજ ચુકાદો આપ્યો અને તેમાં પાલીતાણા દરબારને વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦૦૦-૦૦ દસ વર્ષ સુધી આપવાનું ઠરાવ્યું. અને દસ વર્ષ બાદ યાત્રિક દીઠ રૂ. ૨-૦૦ (બે રૂપિયા) પ્રમાણે મુંડકાવેરો લેવા પાલીતાણા રાજ્યને સત્તા આપી.

આ ચુકાદો આપણને માન્ય ન હોવાથી તા. ૨૭-૭-૧૯૨૬ના રોજ અમદાવાદમાં સકળ સંઘના સ્થાનિક પ્રતિનિધિઓ તથા દેશના બીજા સંભાવિત ગૃહસ્થોની એક મીટિંગ બોલાવવામાં આવી, અને તેમાં ઠરાવવામાં આવ્યું કે જ્યાં સુધી આપણને આ રખોપાના સવાલ તેમ જ પવિત્ર શત્રુંજયની બીજી ચાલતી તકરારોના સંબંધમાં

પૂરતો અને સંતોષકારક ન્યાય ન મળે ત્યાં સુધી કોઈ પણ જૈને પાલીતાણા યાત્રાએ જવું નહિ. આ આદેશ ભાવિક જૈનો માટે ઘણો કઠિન હતો. છતાં પણ હિન્દુસ્તાનના એકેએક જૈને તે માથે ચઢાવ્યો, અને એક પણ યાત્રી યાત્રાર્થે ગયો નહિ. આ લડત સન ૧૯૨૮ના મે માસની આખર સુધી ચાલુ રહી. આ એક ગૌરવ લેવા જેવી વાત કહેવાય.

દરમ્યાનમાં આ બાબતમાં પોલિટિકલ એજન્ટ તેમ જ છેક વાઈસરોય સુધી આપણે લડત ચાલુ રાખી અને તે વખતના વાઈસરોય લૉર્ડ રીડીંગ પાસે ડેપ્યુટેશનમાં જઈ આપણો કેસ રજૂ કર્યો. પરંતુ લૉર્ડ રીડીંગની બદલી થઈ અને તેમની જગ્યાએ લૉર્ડ ઇરવીન આવ્યા. એટલે તેમની પાસે પણ આપણી વસ્તુસ્થિતિ રજૂ કરી. તેમની દરમ્યાનગીરીથી પાલીતાણા દરબાર સાથે તા. ૨૬-૫-૧૯૨૮ના રોજ સમજૂતી થઈ, જેમાં પાલીતાણા દરબારને, ૩૫ વર્ષ સુધી, દર વર્ષના રૂ. ૬૦૦૦૦-૦૦ આપવાનું નક્કી થયું, અને આ કરારની રૂઈએ પહેલું પેમેન્ટ તા. ૧-૬-૧૯૨૯ના રોજ આપવા નક્કી થયું. આ રીતે દરબારે ૧-૪-૨૬ થી ૩૧-૫-૨૮ સુધીનું ઉત્પન્ન પણ ગુમાવ્યું.

આ રૂ. ૬૦૦૦૦-૦૦ની રકમ ભરવા માટે સારું એવું ફંડ ભેળું કરવું કે જેના વ્યાજમાંથી આ રકમ આપી શકાય, એમ અમે વિચાર્યું. મને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે અમે જ્યારે ફંડ ઉઘરાવવાની ટહેલ નાંખી તો, ફક્ત ત્રણ દિવસમાં જ, અમદાવાદમાંથી છ લાખ જેવી માતખર રકમનાં વચનો મેળવી શક્યા. અમે બીજું બધું કામ છોડી સવારથી સાંજ સુધી જૈન ભાઈઓના નિવાસસ્થાને જઈ મળવાનું રાખ્યું હતું અને જૈન ભાઈઓએ પણ એટલા જ ઉમળકાથી સારી એવી રકમ નોંધાવી હતી. ત્યારબાદ દોઢેક લાખ મુબઈમાંથી ઉઘરાવી લીધા. આ રીતે ભેગી થયેલ રકમના વ્યાજમાંથી રૂ. ૬૦૦૦૦-૦૦ વર્ષ દિવસે પાલીતાણા દરબારને આપવાનું સુગમ થયું.

તા. ૧૫-૮-૪૭થી ભારત સ્વતંત્ર થયું અને ભારતનાં દેશી રાજ્યો સને ૧૯૪૮માં સ્વતંત્ર ભારતમાં ભળ્યાં. આ સમયે દરબારની ભાવના, એકસામટી રકમ લઈ, આ રખોપાની રકમ જતી કરવાની હતી. પરંતુ તેમ કરવું અમને વ્યાજબી ન લાગતાં તે પ્રશ્ન મોઢૂંદ રાખવામાં આવ્યો. સૌરાષ્ટ્ર સરકારની રચના થઈ એટલે શ્રી ઢેબરભાઈ એ મને રાજકોટ બોલાવ્યો અને જણાવ્યું કે સૌરાષ્ટ્ર સરકાર આ વેરો હવેથી લેશે નહિ, જેથી ૧૯૪૮થી આ રૂ. ૬૦૦૦૦-૦૦ (સાઠ હજાર)ની રકમ આપવાનું બંધ થયું.

હરિજન-મંદિર-પ્રવેશનો પ્રશ્ન

શ્રી શત્રુજય તીર્થ ઉપરનાં દેરાસરોમાં હરિજનોના પ્રવેશ અંગેનો પ્રશ્ન સને ૧૯૫૫માં ઊભો થયો. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની હિંદુસ્તાનના પ્રતિનિધિઓની મીટિંગમાં આ અંગે ચર્ચા-વિચારણા થઈ. અને એક નિવેદન દ્વારા જણાવવામાં આવ્યું કે જૈન આચારને અનુસરીને દર્શનાર્થ જનાર કોઈને રોકવા નહિ. પરિણામે હરિજન-મંદિર-પ્રવેશની ચળવળ શાંત પડી ગઈ.

ગિરિરાજ ઉપરનો રસ્તો

શત્રુજય તીર્થ ઉપર જવાનો રસ્તો સુગમ ન હતો, તેથી પગથિયાં બાંધવાનું કામ સને ૧૯૫૨ની સાલમાં શરૂ કર્યું. તે કામ સને ૧૯૫૬ સુધી ચાલ્યું. તેનો ખર્ચ રૂ. ૪૬૦૦૦૦-૦૦ (ચાર લાખ સાઠ હજાર રૂપિયા) થયો. પગથિયાં એવાં બંધાવ્યાં છે કે જેથી ચઢતાં શ્વાસ ન ચઢે. પગથિયાંની સંખ્યા ૩૨૧૬ છે. ત્યારબાદ સને ૧૯૬૫ની સાલમાં ઘેટીની પાગથી ઉપર ચઢવાનાં પગથિયાં પાણી રૂ. ૧૧૮૦૦૦-૦૦ (એક લાખ અઠાર હજાર) રૂપિયાના ખર્ચે બંધાવ્યાં.

જીર્ણોદ્ધારનું કામ

ઈ. સ. ૧૯૬૨માં શત્રુજય તીર્થના જીર્ણોદ્ધારનું કામ હાથ પર લીધું. શત્રુજય તીર્થનાં મંદિરોમાં દેલવાડા કે રાણકપુર જેવું શિલ્પકામ નથી, તેમ સામાન્ય અભિપ્રાય હતો, કારણ કે ત્યાંનાં

બધાં જ મંદિરો ઉપર ચૂનાનાં પ્લાસ્ટર કરી દેવામાં આવ્યાં હતાં. અમે જેમ જેમ તે કાઢી નાંખી મરામત કરાવતા ગયા તેમ તેમ આ મંદિરોમાં પણ અનોખું શિલ્પ છે તેમ પુરવાર થતું ગયું.

શત્રુજય તીર્થ ઉપર પ્રતિમાનું બેસાડવાની જૈન ભાઈઓની તીવ્ર ઇચ્છાને કારણે ઘણી મૂર્તિઓ ગમે ત્યાં બેસાડી દેવામાં આવેલી. જે આ મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો હોય તો આ મૂર્તિઓને ઉત્થાપન કરવી જ જોઈએ, એમ જણાયું, અને અમે તેમ કરવા નક્કી કર્યું. આમાં સંખ્યાબંધ પ્રતિમાનું ઉત્થાપન કરવાનું હતું અને કેટલાક જૈન ભાઈઓ તથા પાલીતાણા સંઘ તરફથી એનો વિરોધ પણ કરવામાં આવ્યો હતો, જેથી આ ઉત્થાપન કરવું શાસ્ત્રીય છે કે કેમ તે માટે—(૧) પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયોદયસૂરીશ્વરજી, (૨) પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયસમુદ્રસૂરીશ્વરીજી, (૩) પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયભદ્રસૂરીશ્વરજી અને (૪) પૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજીને પૂછી તેમની લેખિત સંમતિ મેળવી તા. ૨૬-૮-૬૪ના રોજ ઉત્થાપન કર્યું.

ચૂનાનું પ્લાસ્ટર કાઢી નાંખી, ભાંગ્યાતૂટ્યા ભાગો સમરાવી લીધાં છે. હાલ જે મંદિરો નજરે પડે છે તેમાં ઊંચા પ્રકારનું શિલ્પ છે, એટલું જ નહિ, પણ તે ખૂબ જ સુંદર દેખાય છે. છેલ્લાં ૧૪ વર્ષથી ફક્ત દાદાની ટૂંકનું જ મરામત-કામ ચાલી રહ્યું છે અને તેમાં રૂ. ૧૯,૦૦૦૦૦-૦૦ (ઓગણીસ લાખ રૂપિયા) ખર્ચ થયું છે. હજુ આ કામ પૂરું કરતાં ત્રણેક વર્ષ થશે તેમ લાગે છે.

દાદાના દરબારમાં જવા માટે જે પાંચ મુખ્ય દ્વારો હતાં તેમાં કેટલાકમાં પાશ્ચાત્ય શિલ્પ હતું તેમ જ તે દ્વારો જર્જરિત થઈ ગયાં હતાં, તેથી તે પાંચે દ્વાર નવાં કરાવ્યાં, જેમાં રૂ. ૩૫૦૦૦૦-૦૦ (ત્રણ લાખ પચાસ હજાર)નો ખર્ચ થયો છે.

મોતીશાની ટૂંકના માણસો તે મંદિરની સામે જ રહેતા હતા, તેથી મંદિરની ભવ્યતા જોઈએ તેવી દેખાતી ન હતી. તેથી તેમને

ડુંગરની બાજુમાં મકાન બંધાવી આપી રામપોળથી અંદર પેસતાં મોટું યોગાન ખુલ્લું કરાવ્યું.

હિસાબની તપાસણી અને બજેટની પદ્ધતિ

સને ૧૯૨૬ સુધી પેઢીના હિસાબો પ્રાદેશિક ટ્રસ્ટીઓમાંથી એક અથવા બે વ્યક્તિને નીમી તપાસરાવવામાં આવતા હતા. તે કામ સંતોષકારક થતું ન હતું એટલે ચાર્ટર્ડ એકાઉન્ટન્ટ્સને મહેનતાણું આપી હિસાબો તપાસરાવવાનું નક્કી કર્યું, જેથી પેઢીના હિસાબો સારી રીતે તપાસરાઈ નાની-મોટી ખામીઓ દૂર કરવામાં આવે છે.

સને ૧૯૩૦ની સાલથી પેઢીમાં જે ખર્ચ કરવાનો હોય તેમાં બજેટ પદ્ધતિ દાખલ કરી, એટલે કે દરેક તીર્થના મુનીમો આગામી વર્ષમાં કેટલી કેટલી ચીજવસ્તુઓ જોઈશે અને તેનું શું ખર્ચ થશે તે લખી જણાવે અને અમદાવાદથી મંજૂર થાય તે પ્રમાણે ખર્ચ કરે.

આરોટોના હક્કો

ગિરનારના આરોટના હક્કો આપણે વેચાણ લીધેલા હોવાથી પાલીતાણાના આરોટોને તેમના હક્કો વેચાણ આપવા ઇચ્છા થઈ, જે આપણે આરોટોને વાર્ષિક રૂ. ૪૦૦૦૦-૦૦ (ચાલીસ હજાર) આપવાની શરતે તા. ૨૪-૧૦-૬૨ના દસ્તાવેજથી વેચાણ લીધા. આ રકમ નક્કી કરવામાં આરોટ લોકોને છેલ્લાં ત્રણ વર્ષમાં જે ઊપજ થઈ હતી તેની ગણતરી કરી નક્કી કરી હતી. એ વખતે પેઢીની ગુપ્તલંડારની વાર્ષિક આવક રૂ. ૩૭૫૦૦-૦૦ હતી. આ હક્કો વેચાણ લીધા બાદ આપણી આવક કમે કમે વધતી રહી છે અને સં. ૨૦૩૧ની આવક રૂ. ૪૭૫૦૦૦-૦૦ થઈ છે.

કામદાર મંડળ સામે મક્કમતા

પાલીતાણા ગિરિરાજ ડુંગર કામદાર મંડળની સ્થાપના સને ૧૯૬૭માં થઈ અને તે મંડળ તેમણે રજિસ્ટર કરાવ્યું, અને પગાર-વધારાની તથા બીજી મોટી માંગણીઓ રજૂ કરી, જે અંગે લેબર

ઓફિસરોને ત્યાં કેસો ચલાવ્યા. દરમિયાનમાં ડુંગર કામદાર મંડળના સભ્યોએ કામ બંધ કરવાની ધમકી આપી અને કેટલાક માણસો પેઢીના દરવાજા આગળ ભૂખ હડતાલ ઉપર ઉતર્યા. તેમનો નિકાલ કરવા પાલીતાણા સંઘે પેઢીને અને મને તારો પણ કર્યા. આખું વાતાવરણ ઉશ્કેરણીજનક બની ગયેલું. છતાં પેઢી તરફથી જરાક પણ મચક આપવામાં આવી નહીં. છેવટે તેઓએ સામૂહિક હડતાલ ઉપર જવાનો નિર્ણય કર્યો. તેની સામે અમે બે નિર્ણયો લીધા : (૧) જે લોકો હડતાલ ઉપર ઉતરે તેમને નોકરી પર લેવા કે નહીં તે પેઢીની મરજી ઉપર રહેશે એમ જાહેર કર્યું; (૨) કદાચ હડતાલ ઉપર જાય તો સેવા-પૂજા અટકે નહીં તેનો પ્રબંધ કર્યો. પરિણામે મંડળ થાકી ગયું અને છેવટે કોઈ પણ જાતની શરત વગર સને ૧૯૭૦માં એ મંડળનું વિસર્જન થયું.

દરમિયાનમાં ૧૯૬૮માં ડુંગર ઉપરભાર લઈ જતા મજૂરોએ તેમની માંગણી મુજબના દરો વધારી આપવા કહ્યું, અને કામ બંધ કર્યું. આના લીધે પરિસ્થિતિ એવી ઊભી થઈ કે ડુંગર ઉપર પાણી ગરમ કરવા માટે લાકડાનો એક દિવસ ચાલે તેટલો જ જથ્થો રહ્યો. આનો પણ મક્કમ સામનો કરી, બીજા ગામના માણસોનો સાથ લઈ, આ સવાલને ફતેહમંદીથી પાર પાડ્યો.

ચાની દુકાન બંધ રહી

ગિરિરાજ ઉપર, રામપોળના દરવાજા બહાર, એક ચાની દુકાન બાંધવા માટે ગુજરાત સરકારે સને ૧૯૬૮માં પરવાનગી આપી હતી અને એ માટે જમીન પણ વેચાણ આપી હતી. આપણને આ વાતની ખબર પડતાં ગિરિરાજની પવિત્રતા અને મહત્તા તથા આપણા હક્કો અંગે સરકાર સમક્ષ રજૂઆત કરતાં સરકારે એમનો હુકમ પાછો ખેંચી લીધો હતો. સરકારની સમક્ષ આ વાતની રજૂઆત કરવામાં કાઠિયાવાડના પોલીટિકલ એજન્ટ શ્રી પીલે, સને ૧૯૭૬માં, મુખર્ષ સરકારને મોકલેલ પોતાના અહેવાલમાંના શબ્દો અને મુખર્ષ સરકારે

સને ૧૮૭૭માં કરેલ ઠરાવમાંના શબ્દો આપણને બહુ ઉપયોગી થયા હતા. શ્રી પીલે પોતાના અહેવાલમાં કહ્યું હતું કે — ‘પાલીતાણાના તાલુકામાં આવેલ ડુંગરની બધી જમીન ધાર્મિક કાર્ય માટે અલગ (Reserved) રાખેલી ગણાશે. અને તે જમીનનો હિન્દુ ધર્મ વિરુદ્ધ અથવા ધાર્મિક કાર્ય વિરુદ્ધ કોઈ પણ ઉપયોગ કરવામાં આવશે નહીં.’^૧ અને મુખ્ય સરકારે પોતાના ઠરાવમાં લખ્યું હતું કે — ‘હાલ જે મકાનો વિદ્યમાન છે તે મકાનોના હિતસંબંધ ધરાવનાર શખ્સોના હક્કને બાધ નહિ આવતાં, ડુંગરના કોઈ પણ ભાગનો ઉપયોગ શ્રાવક કોમના સિદ્ધાંત વિરુદ્ધ કરવાની મનાઈ કરવામાં આવે છે.’^૨ આ બંને ઉદ્દેશો ગિરિરાજ ઉપરના આપણા હક્કોની સાચવણી માટે હમેશને માટે ઉપયોગી થઈ શકે એવા મહત્ત્વના છે.

ગ્રેડ, પેનશન તથા ગ્રેન્ડ્યુઈટીનાં ધોરણો

પેલીના કર્મચારીઓના પગાર અને બીજી સવલતોનાં કાંઈ ધોરણો નહોતાં, જે જરૂરી હોવાથી સને ૧૯૪૭માં પેનશન અને ગ્રેન્ડ્યુઈટીનાં ધોરણો લાગુ કરવામાં આવ્યાં છે અને તેમાં સંબંધે પ્રમાણે ફેરફારો કરવામાં આવ્યા છે. અને અત્યારે ૧૫ થી ૨૫ વર્ષની પૂરી નોકરી કરવાથી ઠરાવેલી ટકાવારી પ્રમાણે પેનશન આપવામાં આવે છે અને પેનશન ન લેવું હોય તો ગ્રેન્ડ્યુઈટી આપવામાં આવે છે. એક વર્ષની

1. The entire area of the hill lying within the limits of the Taluka of Palitana to be considered land reserved for religious uses, and to be put to no purpose reasonably objected to as repugnant to the Hindu religion or incompatible with its reservation for religious uses.

— The Palitana Jain Case, p. 64.

2. Without prejudice to the rights of those interested in any existing building, the use of any part of the hill in a manner opposed to the tenets of the Shrawak community is prohibited.

— The Palitana Jain Case, p. 72.

નોકરીએ અડધા માસના પગાર લેખે વધુમાં વધુ પંદર પગાર જેટલી રકમ ટ્રેન્યુઈટી તરીકે આપવાનું ધારણ છે.

આ ઉપરાંત દરેક કક્ષાના કર્મચારીની ગ્રેડો પણ બાંધવામાં આવી છે.

કર્મચારીઓ માટે પ્રોવિડન્ટ ફંડ જુલાઈ, ૧૯૭૦માં શરૂ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રથમ સવા છ ટકાના દરે પગારમાં કપાત કરી, તેટલી બીજી રકમ પેદીમાંથી ઉમેરવામાં આવતી હતી. સં. ૨૦૩૧ની સાલમાં તેમાં સુધારો કરી આઠ ટકા લેખે કપાત થાય છે અને તેટલી રકમ પેદી જે તે કર્મચારીને આપે છે.

નૂતન જિનાલય અને એની પ્રતિષ્ઠા

૧૯૬૪માં ગિરિરાજ ઉપર ઉત્થાપન કરેલ પ્રતિમાજીઓ સુવ્યવસ્થિત રીતે દાદાની દૂકમાં જ ગિરાજમાન કરવામાં આવશે એમ નક્કી કરવામાં આવેલું, જે અનુસાર દાદાની દૂકમાં એક નૂતન જિનાલય બાંધવામાં આવ્યું અને આ ઉત્થાપન કરેલાં પ્રતિમાજી પૈકીની મોટા-ભાગની પ્રતિમાઓ આ નૂતન જિનાલયમાં તા. ૭-૨-૭૬ના રોજ પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવી છે, તે તો આપ સર્વને સુવિદિત છે.

પ્રતિમાજીઓની સંખ્યા ૫૦૪ જેટલી હતી અને ૬ ઈંચથી માંડીને ૨૪ ઈંચ સુધીની પંલોડીના માપની પ્રતિમાજીઓ હતી. આ બધી પ્રતિમાજીઓની ઉછામણી કરીને પ્રતિષ્ઠાનો આદેશ આપવાનું વ્યવહારુ ન જણાતાં, ૭ પ્રતિમાજીઓ ઉછામણી માટે રાખી, બાકીની નકરાથી બેસાડવાનું નક્કી કર્યું.

નૂતન જિનાલય બાંધવામાં અત્યાર સુધીમાં આશરે સાડા છ લાખ રૂપિયા જેટલો ખર્ચ થયો છે. થોડું કામ અધૂરું છે અને કોતરકામ અને મૂર્તિકામ મળી એક લાખ રૂપિયા જેટલો બીજો ખર્ચ થવા સંભવ છે.

પ્રતિમાશ્રીઓ બિરાજમાન કરવાના નકરાની રકમ રૂપિયા ૬,૪૭૭૯૧-૦૦ આવી છે અને સાત પ્રતિમાશ્રીઓની ઉછામણીમાં રૂ. ૪,૭૬,૮૮૫-૦૦ આવ્યા છે. ઉપરાંત ધબ્બદંડ, કળશ, દ્વારોદ્ઘાટનની તથા વિધિ, વરઘોડો વગેરેની ઊપજ આવી તે જુદી.

ભાતાઘર

પાલીતાણામાં જૂનું ભાતાઘર હતું, તે નાતું હતું અને પૂરતી સગવડવાળું નહોતું. દિન-પ્રતિદિન વધતી જતી યાત્રિકોની સંખ્યા અને સુવિધાઓ ધ્યાનમાં લઈ એક નવીન ભાતાઘર બંધાવ્યું છે, જેની પાછળ રૂ. ૨,૬૦,૦૦૦-૦૦ (બે લાખ સાઈઠ હજાર) જેટલો ખર્ચ થયો છે.

મ્યુઝિયમ

જે જે પુરાતન વસ્તુઓ - મૂર્તિઓ કે અવશેષો - આપણને મળે તે એક ઠેકાણે સુવ્યવસ્થિત જોવા મળે અને એની સાચવણી પણ થાય તે માટે, પાલીતાણા જયતળેટી પાસે, એક મ્યુઝિયમ એંસી હજાર રૂપિયાના ખર્ચે તૈયાર કરાવ્યું છે.

ભગવાન આદીશ્વરનાં ચિત્રો

જૈન સંસ્કૃતિ તથા શ્રીશત્રુંજય તીર્થની દૃષ્ટિએ આદીશ્વરભગવાનનો મહિમા જૈન સંઘમાં ઘણો છે. તેથી એમના જીવનનાં તથા પૂર્વ-ભવોનાં ચિત્રો દોરાવવામાં આવે તો તે ઘણાં આવકારદાયક થાય એમ વિચારીને એક એક ચિત્રમાં ભગવાનના અનેક જીવનપ્રસંગોને રજૂ કરતાં છ મોટાં ચિત્રો વિ. સં. ૨૦૧૨ની સાલમાં દોરાવરાવ્યાં છે. આપણી પ્રાચીન હસ્તપ્રતોનાં ચિત્રોનો ઝીણવટભર્યો અભ્યાસ કરીને કળાકારે દોરેલાં આ ચિત્રોની, ચિત્રકળાના વિશારદોએ પણ મુક્ત મને પ્રશંસા કરી છે. આ ચિત્રો શરૂઆતમાં ગિરિરાજ ઉપર શ્રી પુંડરીક સ્વામીના દેરાસરમાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. પણ ભેજવાળી હવાની એ ચિત્રો ઉપર માઠી અસર થવાને કારણે હવે એ ચિત્રો ગિરિરાજની તળેટીમાં બંધાવવામાં આવેલ મ્યુઝિયમમાં ગોઠવવામાં આવ્યાં છે.

જૂનાગઢ

તીર્થના હક્કો અંગે કરાર

જૂનાગઢ ગિરનાર ઉપર આપણાં તીર્થો ઉપરાંત બીજા ધર્મનાં તીર્થો પણ છે. તેમાં માલિકી અને હક્કોના અઘડા ચાલતા હતા અને કેટલીક વખતે ઉગ્ર રૂપ પકડી તોફાનો પણ થયાં હતાં. આ અઘડા-ઓનો નિર્ણય સરકારી રાહે મેળવી શકાય તો સારું એમ મને લાગ્યું; અને જ્યારે સૌરાષ્ટ્ર સરકારની સ્થાપના થઈ એટલે આપણી મિલકતોના માલિકી, કબજા, લોગવટા અને હક્કોના નિર્ણયો સૌરાષ્ટ્ર સરકાર પાસે કરાવી લેવાનું મને યોગ્ય જણાયું અને શ્રી ઢેખરભાઈ ને મળી સૌરાષ્ટ્ર સરકાર પાસેથી જુલાઈ, ૧૯૪૯માં એક કરાર કરાવી લીધો, અને આપણાં માલિકીનાં દેરાસરો, કુંડો, જમીનો, રસ્તા તથા ઈતર હક્કો નક્કી કરાવી લીધા. આ અસલ કરાર પેઢીમાં સુરક્ષિત છે.

બારોટોના હક્ક

ગિરનાર ઉપર ચાત્રીઓ તરફથી થતી પૂજા વગેરેમાં બારોટોના હક્કો હતા, જેના લીધે થોડી અગવડો ઊભી થતી હતી. આ હક્કો છોડી દેવા તેમની સાથે વાટાઘાટો કરી તા. ૨૯-૧૧-૧૯૫૭ના રોજ તેમની સાથે કરાર કરી વાર્ષિક રૂ. ૪૨૦૦-૦૦ આપવાની શરતે તેમના હક્કો ખરીદી લીધા. આ પૈકી બે ભાગીદારોએ આ વાર્ષિક રકમની સામે એકસામટી ઉચ્ચક રકમો લઈ પોતાના હક્કો કાયમના માટે વેચાણ આપી દીધા, એટલે હવે બાકી રહેલા ભાગીદારને વાર્ષિક રૂ. ૨૧૦૦-૦૦ આપવાનું ચાલુ રહ્યું છે, જે હક્કો કાયમને માટે ખરીદી લેવા વિચારણા ચાલી રહી છે.

ઉપરના હક્કો વેચાણ લીધા ત્યારે આપણી ઊપજ રૂ. ૩૧૦૦-૦૦ (એકત્રીસ સો) જેટલી હતી, જ્યારે સં. ૨૦૩૧ની સાલમાં તે રૂ. ૧૩૦૦૦-૦૦ જેટલી થઈ છે.

જીર્ણોદ્ધાર

ગિરનારનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો જરૂરી હતો, જેથી તે કામ અમે સંવત ૨૦૨૧માં હાથમાં લીધું. જ્યાં નેમનાથ ભગવાનની મૂર્તિ છે, ત્યાં ઘણો જ અંધકાર હતો એટલે આજુબાજુ જાળિયાં મુકાવી પૂરતો પ્રકાશ કરાવ્યો. ભગવાનની મૂર્તિને લેપ કરાવવાની જરૂર હતી તે પણ કરાવ્યો. અમીઝરા પાર્શ્વનાથના દેરાસરમાં પણ ખૂબ જ અંધકાર હતો, જેથી ઉપરના ભાગે સુરક્ષિત કાચ બેસાડી મંદિર પ્રકાશિત કરાવરાવ્યું. પ્રવેશદ્વાર નાનું હતું તે પણ મોડું કરાવ્યું. બીજાં મંદિરોમાં પણ રંગો લગાડી કોતરણીને વિકૃત કરી નાંખવામાં આવી હતી, તે તમામ ભાગો ધોવાવી નાંખ્યા, જરૂર પ્રમાણે ઘસાવી સરખા કરાવ્યા અને જ્યાં જ્યાં આરસ હતો તેને ઘસાવી, કેટલાંક મિશ્રણો લગાવડાવી સતેજ કર્યો.

આ જીર્ણોદ્ધાર પાછળ અત્યાર સુધીમાં રૂ. ૩૬૦૦૦૦-૦૦ (ત્રણ લાખ સાઈઠ હજાર) જેટલો ખર્ચ થયો છે. હજુ કામ ચાલુ છે ને એમાં બીજા રૂ. ૧૦૦૦૦૦-૦૦ (એક લાખ રૂપિયા) થવા સંભવ છે.

ગિરનાર ઉપર ધર્મશાળાની પૂરતી સગવડ નથી અને જે સગવડ છે તેમાં પૂરતી સુવિધાઓ નથી, જેથી પૂરતી સગવડવાળી નવીન ધર્મ-શાળા બંધાવવાનું નક્કી કર્યું છે. પરંતુ પાણીના અભાવે તે કામ હાથ ઉપર લઈ શકાયું નથી, જે હવે પૂરું કરાવી લેવામાં આવશે.

રાણકપુર

જીર્ણોદ્ધાર

રાણકપુરનો વહીવટ જ્યારે લીધો ત્યારે ત્યાંનાં મંદિરોની આસપાસની જગ્યા ખિસ્માર હાલતમાં હતી. ઝેરી જનાવરો તથા પંખીઓના માળા પણ મંદિરોમાં નજરે પડતાં હતાં. આ મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવાનું તા. ૧૬-૧-૩૬ની મીટિંગમાં નક્કી થયું. આ માટે સ્થાપત્યના વિદ્વાન અને નિષ્ણાત શિલ્પી ગ્રેગસન બેટલી તથા પેઢીના શિલ્પીઓ (૧) શ્રી ભાઈશંકર, (૨) પ્રભાશંકર, (૩) જગન્નાથ-

ભાઈ અને (૪) દલહારામને લઈ હું તા. ૧૩-૩-૩૩ના રોજ રાણકપુર ગયો. તે વખતે ત્યાંની ધર્મશાળા કાંઈ પણ સગવડ વિનાની અને માત્ર પડાળીઓની જ હતી. અમે ખુલ્લામાં ચાર દિવસ રહ્યા. આગલા દિવસે આ જગ્યાએ વાઘ આવ્યો હતો અને ફૂતરું લઈ ગયો હતો! આ દિવસોમાં ત્યાંનો પૂરેપૂરો સરવે કરી, જીર્ણોદ્ધાર કેવી રીતે કરવો ને શા શા સુધારા-વધારા કરવા તે વિચાર્યું. શ્રીયુત બેટલીએ તેમનો રિપોર્ટ તા. ૩૦-૩-૩૩ના રોજ આપ્યો, જે હાલ પેઢીમાં મોજૂદ છે.

આ કામ કરાવવા માટે કોન્ડ્રાકટ આપ્યો. ત્રણ મહિના પછી મેં તથા ટ્રસ્ટીઓએ ત્યાં જઈ કામ જોયું તો તે ખિલકુલ સારું નથી તેમ જણાયું. મેં તેમને જણાવ્યું કે આ કામ નિસ્તેજ છે અને મૂળ કામની સાથે સુસંગત થાય તેવું નથી. તેથી કચેલું કામ રદ કરી નવેસરથી ડિપાર્ટમેન્ટલી કામ કરાવવું એમ મેં જણાવ્યું. મારા સાથીઓ તેમ કરવા કબૂલ થયા. જે કામ થયેલું હતું તેનો ખર્ચ રૂ. ૬૧૦૦-૦૦ થઈ ચૂક્યા હતા, છતાં અમે તે કામ રદખાતલ કરી નવું કરાવવાનું શરૂ કર્યું. આ કામ જૂના કામને અનુરૂપ હતું, જેથી ચાલુ રાખ્યું. જીર્ણોદ્ધારનું કામ સને ૧૯૩૪માં શરૂ થયું અને ૧૧ વર્ષ કામ ચાલ્યું, અને તેમાં રૂ. ૪૭૦૦૦૦-૦૦ (ચાર લાખ સિત્તેર હજાર)નો ખર્ચ થયો. મિ. બેટલીએ આવીને જ્યારે એ કામ જોયું ત્યારે તેમણે પૂરો સંતોષ વ્યક્ત કર્યો, એટલું જ નહીં, પણ આવું સારું કામ કોઈ કરાવી શકત નહીં તેમ સર્ટિફિકેટ પણ આપ્યું.

મુખ્ય દેરાસરના ચોમુખજી લગવાનું આરસનું પરિધર તદ્દન ખવાઈ ગયેલું હતું, જે નવેસર કરાવ્યું અને જૂનું પરિધર મંદિરની બહાર દક્ષિણ બાજુએ ઊભું કરી રાખેલ છે. એ પણ જૂના સ્થાપત્યની કળાનો નમૂનો છે.

ધર્મશાળા

ત્યાં ધર્મશાળાની સગવડ ન હતી એટલે એક નવી ધર્મશાળા બાંધવાની શરૂ કરી અને તે મારાં માતૃશ્રીના સ્મરણાર્થે બાંધાવી આપવા

મેં નક્કી કર્યું. ધર્મશાળા ૨૦ ઓરડાની તૈયાર કરાવી. તેને ખર્ચ તે વખતે રૂ. ૪૦૦૦૦-૦૦ થયો હતો. ધર્મશાળા તૈયાર થઈ એટલે જન્મનાભાઈ ભગુભાઈ શેઠનાં ધર્મપત્નીએ ઇચ્છા દર્શાવી કે તે ધર્મશાળા તેમના નામથી થાય. મેં તુરત જ હા પાડી. અને આજે તે તેમની ધર્મશાળા તરીકે અસ્તિત્વમાં છે. આટલી સુંદર સગવડવાળી ધર્મશાળા હજુ સુધી બીજે કોઈ ઠેકાણે બંધાઈ નથી.

ભોજનશાળા, રસ્તો અને ચાનો સ્ટોલ

અમે જોયું કે ત્યાં ભોજનશાળા કરવામાં આવે તો વધુ યાત્રીઓ આ તીર્થને લાભ લઈ શકે. શેઠ પન્નાલાલજી છગનલાલજીએ એ ખર્ચ આપવા સૂચન કર્યું, જે અમે સ્વીકાર્યું અને ત્યાં ભોજનશાળા શરૂ કરી. ત્યારબાદ રસ્તાની સગવડ પણ કરાવી, જેને લીધે દર વર્ષે યાત્રીઓની સંખ્યા વધતી ગઈ. અમે બીજી ધર્મશાળા ૧૦ ઓરડાઓની બંધાવી; છતાં સગવડ ઓછી પડવા માંડી એટલે ત્રીજી ધર્મશાળા ૭ ઓરડાઓની બંધાવી. સાથે સાથે જૂની ધર્મશાળાને પણ સુધરાવી સગવડવાળી બનાવડાવી, જેમાં ઘણાં યાત્રીઓ ઊતરે છે.

જેમ જેમ યાત્રિકોની અવરજવર વધતી ગઈ તેમ તેમ તેમના માટે સ્નાનગૃહો, વીજળી વગેરેની સુવિધાઓ તથા સાધનો વધારવામાં આવ્યાં, અને હવે એક વ્યાજ્યાન-હોલ બનાવવાનું હાથ ઉપર લીધું છે.

આ તીર્થે જંગલમાં આવેલું છે. યાત્રીઓ માટે ચાની પણ સગવડ નહોતી, એટલે એક સ્ટોલ શરૂ કરાવ્યો. પરંતુ મને લાગ્યું કે ભવિષ્યમાં આપણી માલિકીનાં આવાં તીર્થસ્થાનોમાં બીજાના સ્ટોલ થાય અને પાછળથી તકરારો ઊભી થાય, તે સારું નહીં, જેથી પેઢી તરફથી આની વ્યવસ્થા શરૂ કરવામાં આવી.

સૂર્યમંદિર

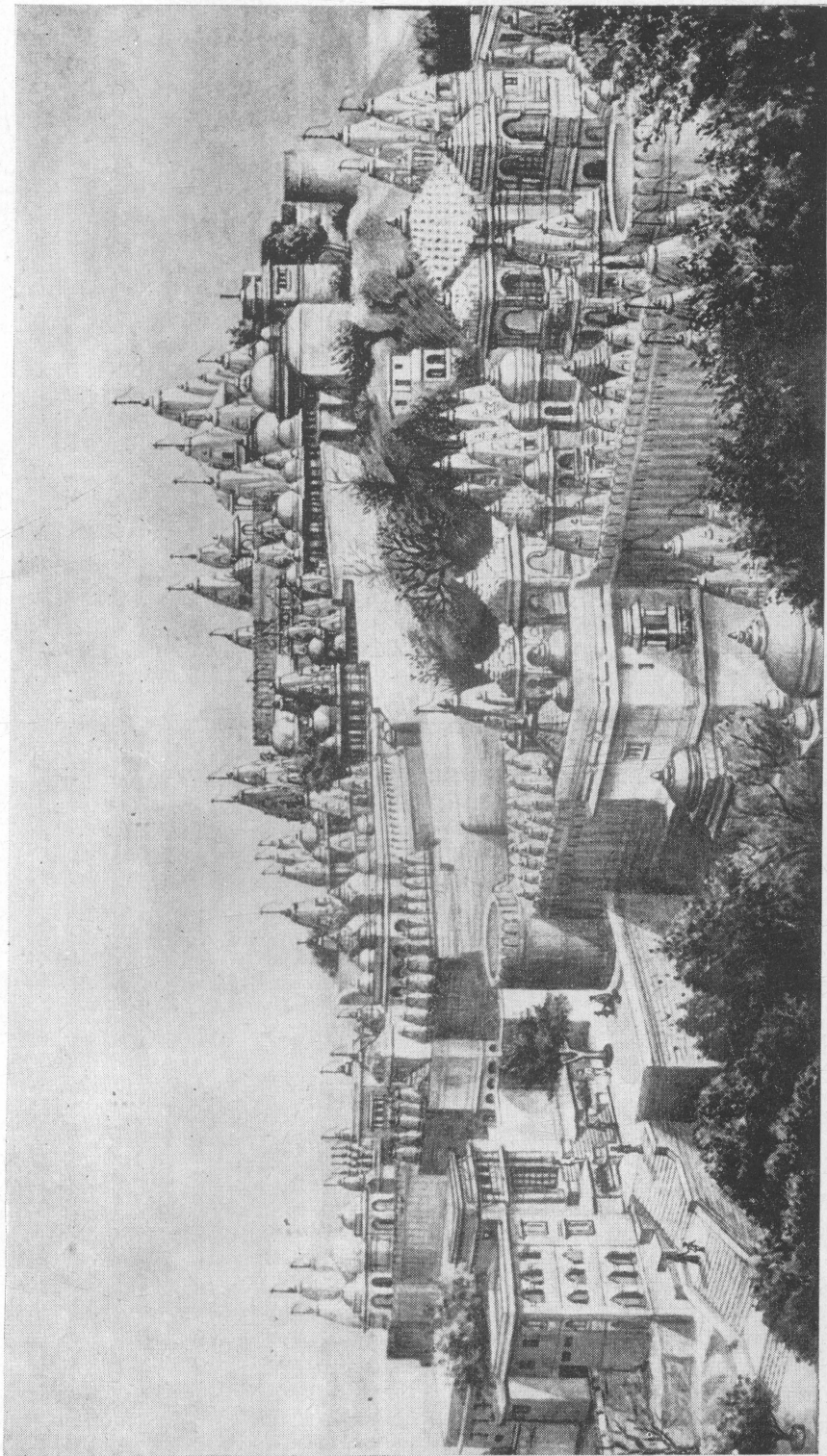
આ તીર્થની પાસે એક સૂર્યમંદિર પણ આવેલું છે. મને લાગ્યું કે ભવિષ્યમાં આપણી માલિકીની જગા સારું તકરાર ઊભી ના થાય

એટલે આપણી જમીન ફરતો કોટ કરાવી લીધો અને સૂર્યમંદિર આપણી હઠની બહાર રાખ્યું.

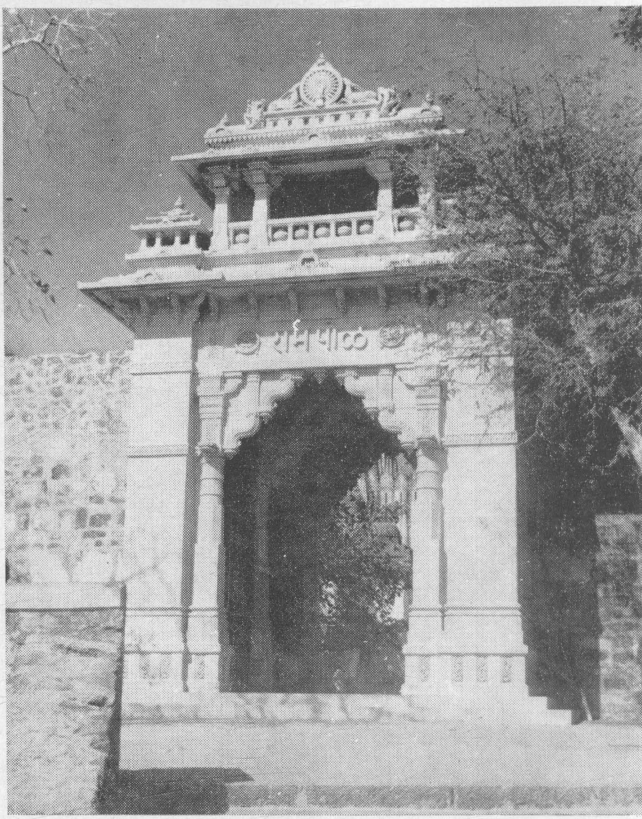
દેલવાડાનાં મંદિરો

દેલવાડાનાં આપણાં મંદિરો જગવિખ્યાત છે અને તેમાં ઘણી ભાંગતોડ થયેલી હોવાથી તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો જરૂરી છે એમ અમે વિચાર્યું. તેનો વહીવટ શિરોહીના ટ્રસ્ટીઓ કરે છે. તેમની સાથે કરાર કર્યો કે જે જીર્ણોદ્ધાર આપણે કરીએ તેમાં તેઓ ફેરફાર કરે નહિ. તેમણે તેમના એક ટ્રસ્ટીને આપણી સાથે રાખી કામ કરાવવું એમ સૂચવ્યું. આપણે ના પાડી. છેવટે તેઓએ આપણી શરત કબૂલી.

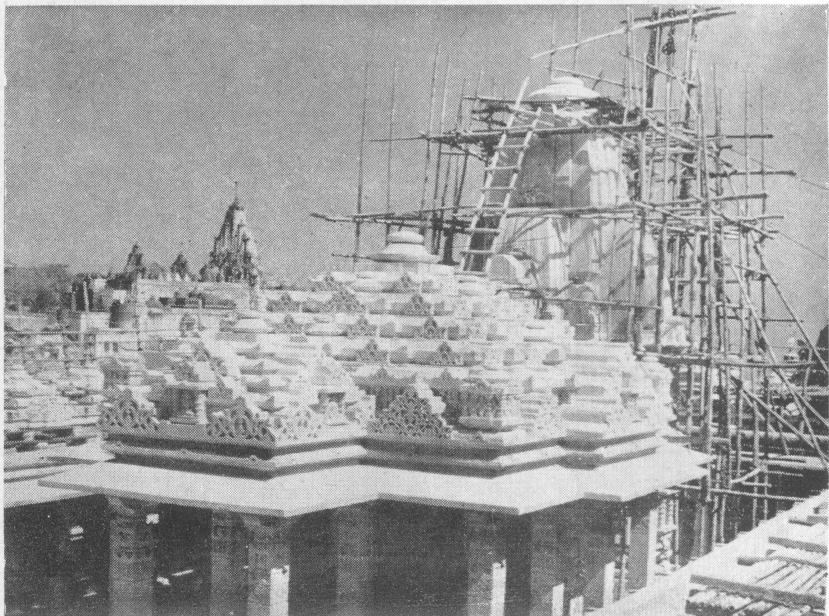
દેલવાડાનાં દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધારનું જે કામ કરવાનું હતું તેમાં પ્રથમ આપણે એમ નક્કી કર્યું કે દસમા સકામાં કે બારમા સકામાં જે ખાણનો આરસ વાપર્યો હોય તે જ ખાણમાંથી આરસ કઢાવી જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો. તે ખાણ શોધી કાઢવા આપણા બે મિત્રોએ ને છ મહિના સુધી શ્રેયશ્રી. તેઓ ત્યાંના આસપાસના પહાડોમાં ફર્યા. છ મહિનાને અંતે તેઓએ શોધી કાઢ્યું કે અંબાજી પાસેની ખાણમાંથી આરસ કાઢી દેલવાડાનાં મંદિરો બંધાવવામાં આવ્યાં છે. એ ખાણમાંથી પથ્થર મેળવવા અમે એક મિત્ર મિત્રી પાસે, દાંતા દરબારને અરજી કરાવી. દાંતા દરબારે તે ખાણમાંથી આરસ કઢાવવાની ના પાડી. તેથી હું તે વખતના ચીફ મિનિસ્ટર શ્રી મોરારજીભાઈને મળ્યો અને તેમને જણાવ્યું કે જગવિખ્યાત દેલવાડાનાં જૈન મંદિરોનો અમારે જીર્ણોદ્ધાર કરાવવો છે અને તેના આરસની ખાણ અંબાજીના મંદિરની પાસે છે; પણ દાંતા દરબાર તેમાંથી આરસ લેવા દેવાની ના પાડે છે. મોરારજીભાઈએ કહ્યું કે હું આઠ દિવસ પછી અંબાજી જવાનો છું. તમારા મેનેજરને તે દિવસે ત્યાં મોકલો. પેલીના મેનેજર નાગરદાસને અમે ત્યાં મોકલ્યા. દાંતાના દરબાર સાહેબ ત્યાં હાજર હતા. મોરારજીભાઈએ તેમને પૂછ્યું કે આરસ લેવા દેવા કેમ ના પાડો છો? દરબારે કહ્યું કે તે મારી પર્સનલ મિલકત છે. મોરારજીભાઈએ

तीर्थाधिराज श्री शत्रुंजय : मुख्य दृक तथा मोतीशा शेठ दृक

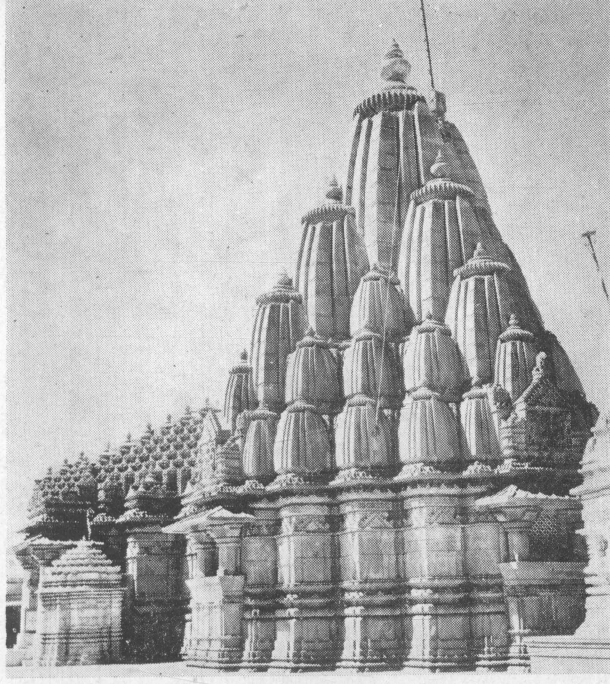

श्री शत्रुंजयं : रामपोल : नूतन प्रवेशद्वार

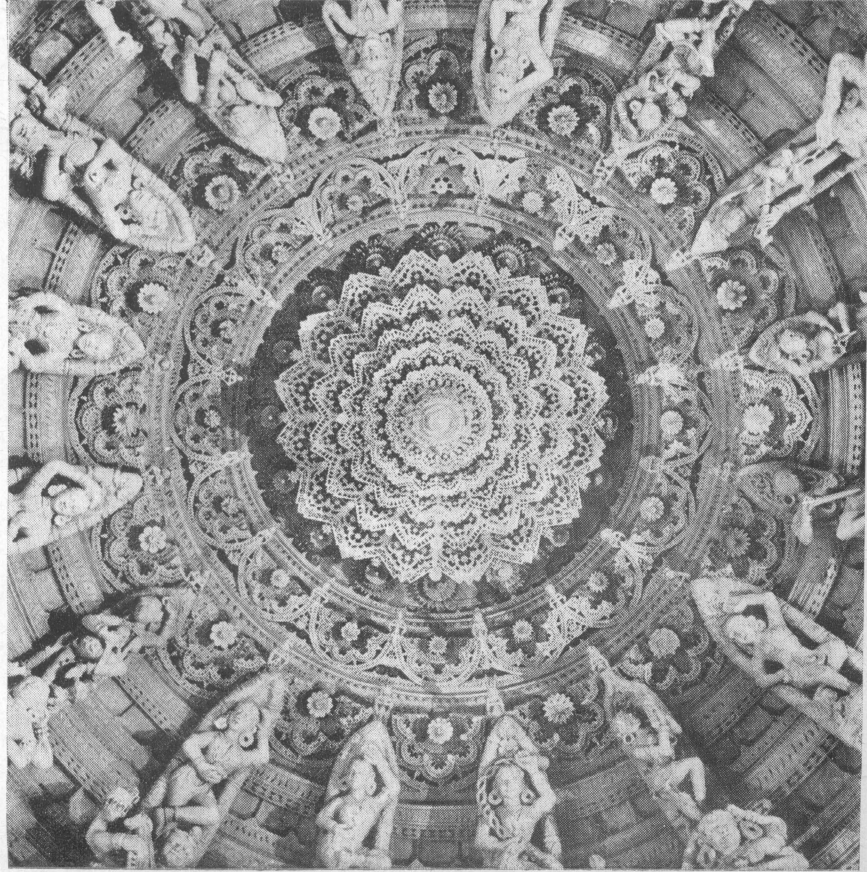

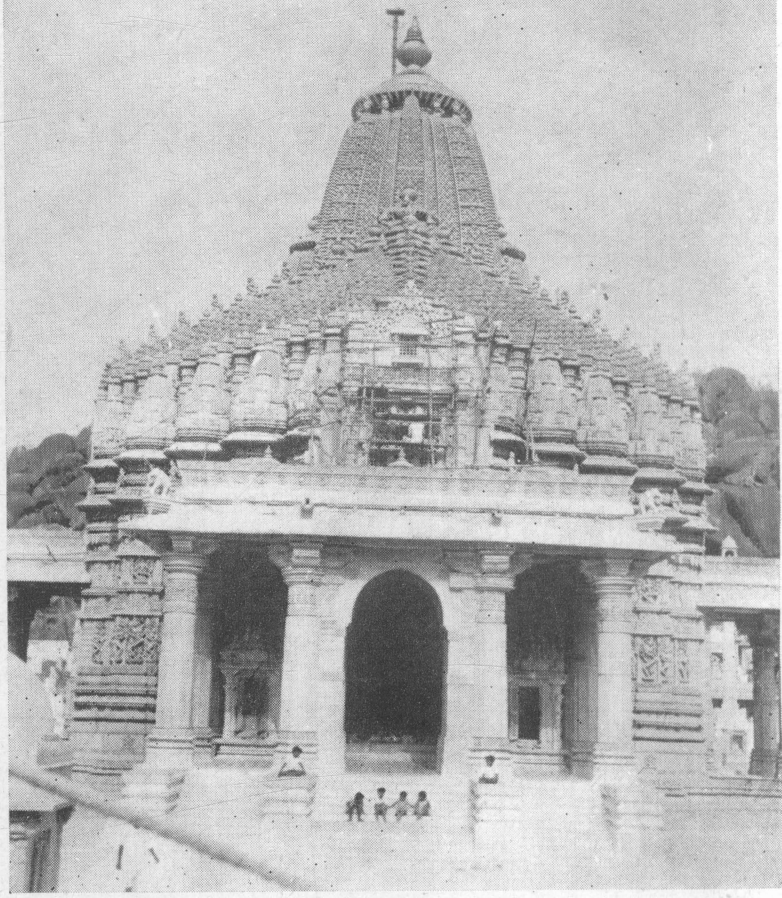
वावन जिनालय नूतन जिनप्रासाद, शत्रुंजय

श्री अरिष्टनेमिजिनप्रासाद (कर्णविहार) गिरनार ↓

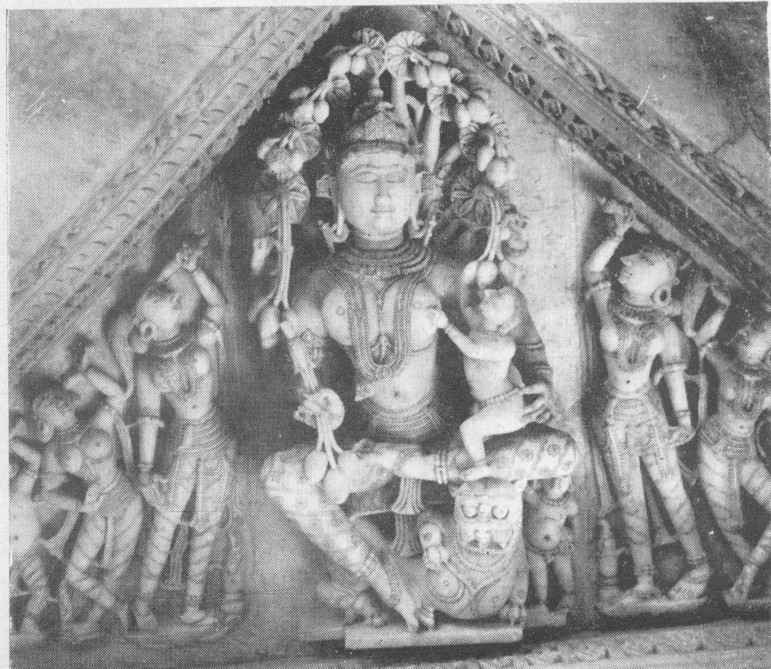

← श्री वसुपालिविहार, महावितान, गिरनार

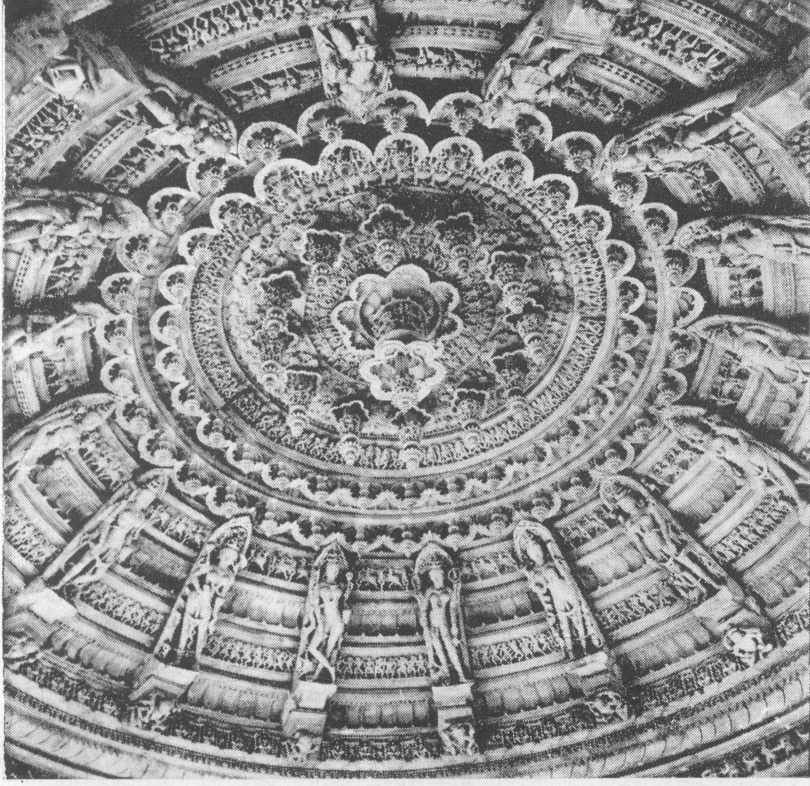

श्री तारंगातीर्थ, शिल्पसमृद्ध अजितनाथप्रासाद

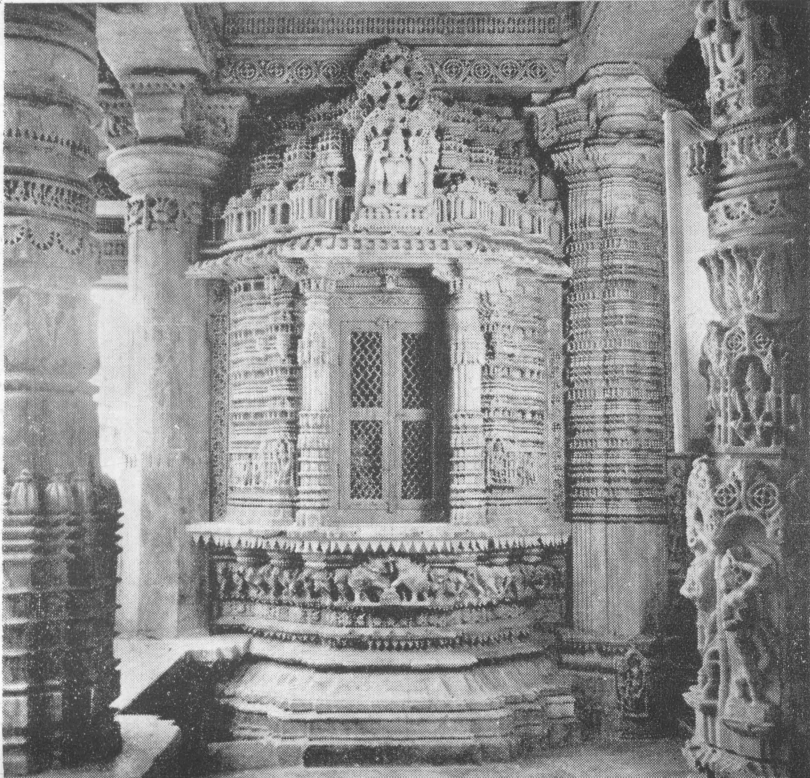

श्री आबूतीर्थ विमलवसही, अंबिका देवी

श्री आवृत्तीर्थ, विमलवसही, महावितान

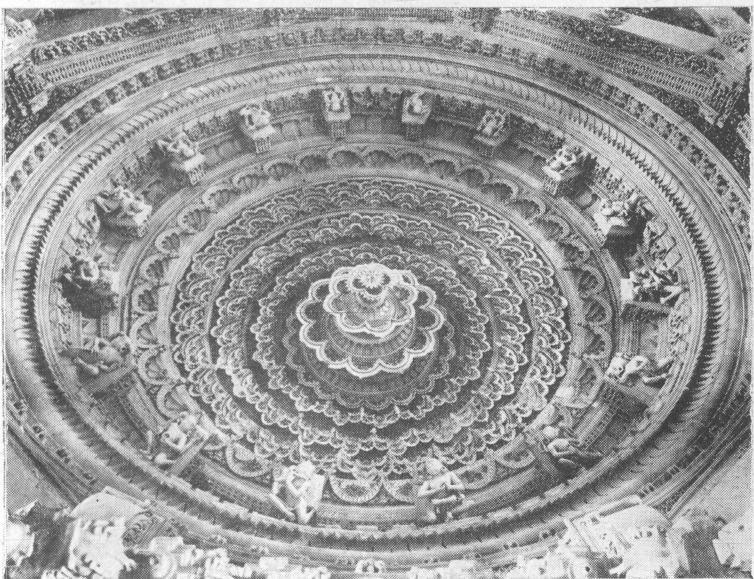
श्री आवृत्तीर्थ, लूणवसही, नवचोकी-गोल

↑ श्री कुंभारीया तीर्थ, नेमिनाथजिनालय, मेघनादमंडप

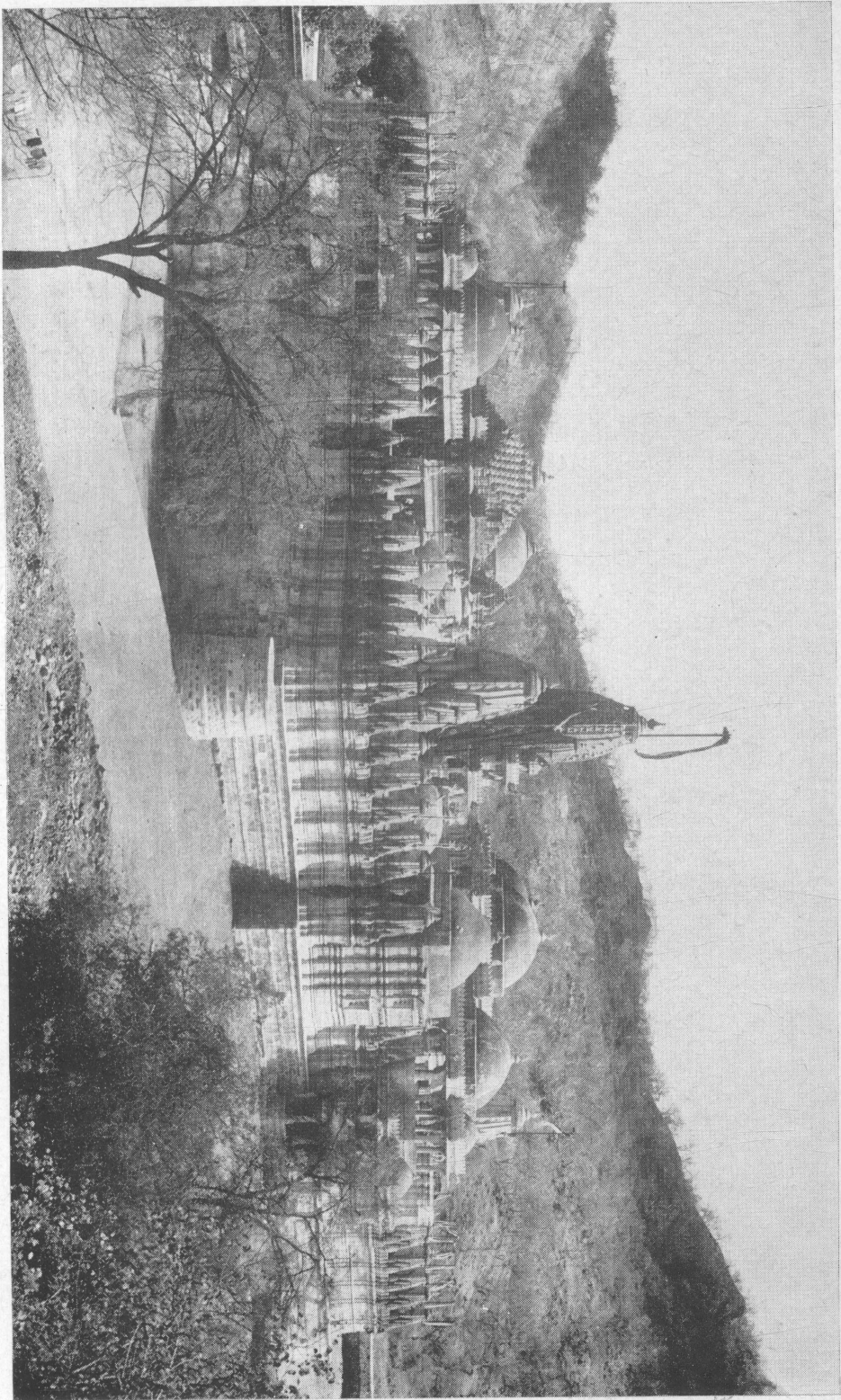

श्री कुंभारीया तीर्थ, महावीरजिनप्रासाद, महावितान ↓

श्री राणकपुर तीर्थ, त्रैलोक्यदीपकप्रासाद-धरणविहार, मेघनादमंडप

श्री राकणपुर तीर्थ, नैलेक्यदीपकप्रासाद याने धरणविहार

નાગરદાસને, તેમના દેખતાં જ, કહ્યું કે તમે આરસ કઢાવવા માંડો. હું જોઈ છું કે તમને કોણ શોક છે ?

એ રીતે અમે અંબાજી નજીકના પહાડમાંથી આરસ કઢાવી દેલવાડાનાં મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવવા નક્કી કર્યું. અને નક્કી કરતાં પહેલાં જીર્ણોદ્ધારમાં કેટલો ખર્ચ થશે તેનો એસ્ટીમેટ બે મિત્રોએ પાસે તૈયાર કરાવ્યો. મિત્રોએ ત્રણ મહિનામાં એસ્ટીમેટ તૈયાર કર્યો. તે એસ્ટીમેટ રૂ. ૨૩ લાખનો હતો. અમારી સમિતિમાં મંજૂરી માટે તે રજૂ કર્યો. તે વખતના હિસાબે એસ્ટીમેટની રકમ ઘણી મોટી હતી, પણ મંદિરો જગવિખ્યાત હોઈ તેમ જ તેમાં કારીગરી ઘણી જ સુંદર હોઈ અમારી સમિતિએ તે મંજૂર કરી કામ કરવાનું અમૃતલાલ મિત્રોને સોંપ્યું. કામ શરૂ થયા બાદ બેએક મહિના પછી હું આપ્યું ગયો. તેમણે જે કામ ત્યાં સુધીમાં કર્યું હતું તે જોઈ મેં મિત્રોને કહ્યું કે કામ ઘણું સંતોષકારક છે. મિત્રો કહે, સાહેબ ! કામ તો સારું છે, પણ અમે જે એસ્ટીમેટ તમોને આપ્યો છે તેમાં અમે ઘનકૂટે રૂ. ૫૦-૦૦ ખર્ચ આવશે એમ ગણી એસ્ટીમેટ આપ્યો છે, જ્યારે આ કામ રૂ. ૨૦૦-૦૦ (બસો રૂપિયે) ઘનકૂટ પડવા જાય છે, એટલે ચારગણું ખર્ચ આવે છે. મેં કીધું કે ફિકર નહિ, પણ કામ તો આવા જાંચા પ્રકારનું જ થવું જોઈએ. તે પ્રમાણે અમે આખાં મંદિરોના જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચાલુ રાખ્યું. તમને જાણીને વિસ્મય થશે કે અમે તે કામ ૧૪ લાખ રૂપિયામાં પૂરું કર્યું !

બન્યું એમ કે મિત્રોએ જે રૂ. ૨૩ લાખનો એસ્ટીમેટ આપેલો તેમાં મુખ્ય મંદિર ઋષભદેવ ભગવાનનું, જે કાળા પથ્થરનું છે, તે નવું આરસનું કરવાનો એસ્ટીમેટ કરેલો; તે ઉપરાંત પાછળ અને આગળની પાગથીમાં ત્રણ નવાં મંદિરો બનાવવાનો પ્લાન કરેલો. અમે મુખ્ય મંદિર કાળા પથ્થરનું બદલ્યું નહિ, તેમ જ બીજાં ત્રણ મંદિરો મિત્રોએ જણાવેલાં તે પણ બાંધ્યાં નહિ; ફક્ત તૂટેલા ભાગો જ સમરાવ્યા. આ રીતે દેલવાડાનાં મંદિરોના જીર્ણોદ્ધારનું કામ ચૌદ વર્ષ ચાલ્યું.

એમાં ૧૧૦૦૦૦ (એક લાખ દસ હજાર) કારીગરના દિવસો લાગ્યા અને કુલ ૧૪ લાખ રૂપિયામાં કામ પૂરું થયું. અમે મુખ્ય બે મંદિરો-આદીશ્વર ભગવાન તેમ જ નેમનાથ ભગવાનનાં મંદિરો-ના જીર્ણોદ્ધાર ઉપરાંત બીજાં બે મંદિરોમાં જે મરામત કરાવવાની હતી તે બધી કરાવી લીધી હતી. આ મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર બેવા ઘણા નામાંકિત શિલ્પીઓ, તેમ જ શિલ્પનું કામ સમજનાર આવી ગયા અને તે બધાએ એકીઅવાજે એવી નોંધ લખી છે કે મરામત ઘણી જ સુંદર થઈ રહી છે.

ભારતના રાષ્ટ્રપ્રમુખ રાધાકૃષ્ણન તથા પંતપ્રધાન શ્રી પંડિત નેહરુ પણ જીર્ણોદ્ધારને જોઈને તેના મુક્ત કંઠે વખાણ કરી ગયા છે.

કુંભારીઆજી

કુંભારીઆજીમાં આપણાં પાંચ મંદિરો છે. તેમાંના એક મંદિરનો ચોડાં વર્ષ ઉપર જીર્ણોદ્ધાર કરાવવામાં આવેલ. તેમાં પાશ્ચિમાત્ય શિલ્પ દ્વાબલ કરેલું, તે મેં કઢાવી તાખી આપણા જૈન શિલ્પના જેવું કરાવ્યું. તે ઉપરાંત બીજાં મંદિરોમાં જે મરામતની જરૂર હતી તે પૂરી કરાવી. કમ્પાઉન્ડમાં ઝાડો વવરાવ્યાં. આપણી મિલકતમાં ભવિષ્યમાં કોઈ ડબલ કરતું ના આવે તે સારું કોટ બંધાવી લીધો. એક છેડા ઉપર શિવમંદિર હતું તે આપણી મિલકત ન હતી, જેથી એને કોટની બહાર રાખી લીધું. તેનું કામ બે વર્ષ ચાલ્યું અને તેમાં ૧૩૩૦૦૦-૦૦ રૂપિયા ખર્ચ થયો.

કુંભારીઆજીમાં ધર્મશાળાની જરૂર હોવાથી અદ્યતન સગવડવાળી આઠ ઓરડાની ધર્મશાળા બની રહી છે. ઉપરાંત, મુંબઈવાળા તરફથી પણ સોળ ઓરડાની ધર્મશાળા આપણને મળશે. ત્યાં વીજળી-કરણ પણ થઈ ગયું છે.

મૂછાળા મહાવીર તીર્થ

મૂછાળા મહાવીર તીર્થનો જીર્ણોદ્ધાર સને ૧૯૫૪માં ધાણેરાવના એક આગેમાન શ્રી મોંચીલાલજીની માગણી ઉપરથી શરૂ

કરેલો. પ્રથમનો અઢાજ રૂ. ૫૦૦૦૦-૦૦ ની આસપાસનો હતો, જેમાં તેમણે રૂપિયા ૨૫૦૦૦-૦૦ આપેલા. પરંતુ કામ હાથ પર લીધા પછી એ વધુ નીકળતાં ખર્ચ લગભગ સવા લાખ રૂપિયા જેટલું થયેલું. શ્રી માંગીલાલજીએ બીજા રૂપિયા ૨૫૦૦૦-૦૦ આપેલા. આ જીર્ણોદ્ધારનું કામ સને ૧૯૫૮માં પૂરું થયું હતું, પરંતુ ઘાણેરાવ સંઘના ઝઘડાને લીધે એની પ્રતિષ્ઠા થઈ શકી ન હતી. સંઘના આગેવાનો અવારનવાર આ તીર્થનો વહીવટ લઈ લેવા શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીને વિનંતી કરતા હતા. શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની નીતિ નવા કોઈ તીર્થનો વહીવટ ન લેતાં ત્યાંના વહીવટદારોને મદદ કરવાની હોવાથી પેઢીએ એનો વહીવટ લીધેલો નહિ. જીર્ણોદ્ધાર થઈ ગયેલ હોવા છતાં પણ, અંદરઅંદરના ઝઘડાને લઈને, પ્રતિષ્ઠા થઈ નહિ, એટલે છેલ્લે સને ૧૯૬૫માં પેઢીએ એ તીર્થનો વહીવટ સંભાળી લીધો અને સને ૧૯૬૬માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. જીર્ણોદ્ધાર અંગે પેઢીને પોણા લાખ રૂપિયા ખર્ચ થયો હતો; જ્યારે પ્રતિષ્ઠામાં આપણને સવાળે લાખ રૂપિયા જેટલી જીપજ થઈ હતી.

મૂછાળા મહાવીર તીર્થમાં યાત્રિકોને ઉતારવાની ધર્મશાળા સારી ન હતી, જેથી તે ધર્મશાળાને અદ્યતન સ્વરૂપમાં ફેરવી નાંખી છે. આ ધર્મશાળા પાછળ રૂ. સિત્તેર હજાર ખર્ચ થયો છે, જ્યારે તૈયાર થયેલા ઝોરડાઓ પોતાને નામે કરી આપવા માંગણીઓ આવેલ છે અને તેમાં ખર્ચ જેટલી રકમ આવી ગઈ છે.

મૂછાળા મહાવીર તીર્થનો વહીવટ આપણે લીધો ત્યારે દેરાસરની આસપાસ આપણી કેટલી ખુદલી જમીન છે તે નિશ્ચિત નહોતું. પરંતુ સરકારમાં યોગ્ય રજૂઆત કરી આજુબાજુની જમીનનું ડિમાર્કેટ કરાવી લીધું છે. પરિણામે આ તીર્થને વિકસાવવા માટે પૂરતી જમીન પ્રાપ્ત થઈ છે.

તારંગા તીર્થ

તારંગામાં પ્રવેતાંબર અને દિગંબરોના માલિકી હક્કો અદલ લાંબા સમયથી તકરાર ચાલતી હતી. ઉપરાંત, ટીંબાના લાઘીદાસે અમ્મે પણ

તકરારો આલતી હતી, જે માટે આપણા તરફથી રીપ્રેઝન્ટેશન કરીને રૂબરૂ રજૂઆત કરવામાં આવી હતી. પરિણામે તે વખતના પોલિટિકલ એજન્ટ મેજર મીકે પેલીના વહીવટદારોને મુંબઈ બોલાવ્યા. મુંબઈ ત્રણ દિવસ વાટાઘાટો ચાલી. તે વખતે દિગંબર મંદિરમાં જવા-આવવાનું દ્વાર આપણા મંદિરમાંથી હતું. અને જે પ્રતિનિધિઓ મુંબઈ ગયેલા તેમણે દિગંબરો સાથે સમજૂતી કરી કે આપણા મંદિરમાંથી જવાનું તેમનું બારણું પૂરી નાખવું અને તેમના મંદિરનો ભાગ તેમને રહે અને આપણા મંદિરમાં તેમની કોઈ દખલ રહે નહિ. ઉપરાંત, તારંગના પહાડ ઉપર ચાર દેરીઓ છે, જેમાં આપણી તરફની બે આપણે રાખી અને તેમની બાજુની બે ટેકરી ઉપરની દેરીઓ તેમને આપી. આ પ્રમાણે કરાર કરી અમે અમદાવાદ પાછા આવ્યા. આ જાતના કરાર કર્યા છે, તેમ પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વિજયનેમિસૂરીશ્વરજી મહારાજને ખબર પડ્યા, ત્યારે તેઓ ખૂબ જ ગુસ્સે થયેલા, અને કહે કે આ કરાર હું કબૂલ નહિ રખાવું. અમે કીધું કે ખૂબ જ જહેમત ઉઠાવીને અમે આ કરાર કરી આવ્યા છીએ, માન્ય રાખવો પેલીના હિતમાં છે.

ટીંબાના ભાગીદારો સાથે પણ તા. ૧૦-૧૦-૧૯૨૭ના રોજ એગ્રીમેન્ટ કરાવ્યું. અને તેથી તેમના હક્કો બાબત પણ નિકાલ થયો. ભાગીદારોએ વાર્ષિક રૂ. ૩૧૦૦-૦૦ લેવાની શરતે તેમના કર ઉધરાવવાના તમામ હક્કો છોડી દીધા.

તારંગા તીર્થનું મંદિર પ્રાચીન સ્થાપત્યનો એક અજોડ નમૂનો છે. સમયાનુસાર તેમાં ઘણા ફેરફાર થયા હતા. મંદિર ભૂતું તો રાખ્યું, પણ તેનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું હતું. મેં અને મારા સાથીઓએ મંદિરના એક ભાગ ઉપરનો ચૂનો ઉખડાવીને જોયું તો નીચે જાંચા પ્રકારનું-શિલ્પ માલુમ પડ્યું, જેથી તેનો જીર્ણોદ્ધાર સને ૧૯૬૩માં શરૂ કર્યો. અત્યાર સુધીમાં એમાં રૂ. ૧૨,૬૦,૦૦૦-૦૦ ખર્ચ થયો છે,

અને હજુ દોઢેક લાખ રૂપિયા ખર્ચ થવા સંભવ છે. મુખ્ય દરવાજાનું કામ પણ હાથ ઉપર લેવામાં આવ્યું છે.

એક અદ્યતન ધર્મશાળા પણ ત્યાં થઈ ગઈ છે અને જૂની ધર્મશાળાની સુવિધાઓ પણ વધારી છે અને મહારાજસાહેબો માટે એક નવીન ઉપાશ્રય પણ તૈયાર થઈ ગયો છે.

પહેલાં ઉપર જવાનો રસ્તો વિકટ હતો. સરળ રસ્તો થાય તો યાત્રિકોને સુગમતા પડે એ દષ્ટિએ મેં પ્રયાસો શરૂ કર્યા. તે વખતના ચીફ અન્વિનિયરે સારો રસ લઈ, મહેસાણા જિલ્લા પ્રમુખનો પણ સાથ લઈ, એક ડામર રોડ તૈયાર કરાવરાવ્યો. પરિણામે યાત્રિકો સહેલાઈથી દર્શનાર્થે આવી શકે છે. પહેલાં યાત્રિકોની સંખ્યા જે વીસ હજારની હતી તે વધીને પોણા લાખની થઈ છે.

અત્યારે અમદાવાદ, મહેસાણા, વિજાપુર, શંખેશ્વર વગેરે સ્થળોએથી ત્યાં નિયમિત ખસો અવરજવર કરે છે.

સમ્મેતશિખર

પ્રવેતાખર અને દિગંખર સમાજ વચ્ચે અને પાલગંજના રાજા વચ્ચે સમ્મેતશિખર તીર્થ અંગે વર્ષોજૂના ઝઘડાઓ ચાલતા હતા. આ ઝઘડા લગભગ સને ૧૮૬૭થી શરૂ થયેલા. તેમાં છેવટે પ્રિવી કાઉન્સિલ સુધી આ કેસ ગયેલો અને પ્રિવી કાઉન્સિલે સને ૧૯૩૩માં ફેસલો આપી પહાડ આપણી માલિકીનો ઠરાવ્યો અને દિગંખર સમાજના પૂજાના અમુક હક્ક નક્કી કરી આપ્યા. આ ફેસલો પ્રમાણે લગભગ સને ૧૯૫૦ સુધી વહીવટ ચાલ્યો. સને ૧૯૫૦ની આખરે બિહાર સરકારે બિહાર લેન્ડ રિક્લેમર્સ એક્ટ અમલમાં લાવી સદરહુ મિલકત સરકાર હસ્તક ગઈ છે તેવું નોટિફિકેશન બિહાર પાડ્યું, જે સામે આપણે સખત વિરોધ કર્યો અને સને ૧૯૫૩માં આપણે વાસ્તવદર્શી નિવેદન રજૂ કર્યું અને સંબંધકર્તાઓને મળી હકીકત સમજાવી. પરિણામે સરકારે એ નોટિફિકેશનનો અમલ મોકૂફ રાખ્યો.

સરકારની આવી દરમ્યાનગીરી અટકાવવા માટે ભારતના તે સમયના નાયબ વડાપ્રધાન સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલનો બિહાર સરકાર ઉપર એક લલામણુપત્ર પણ મેં મેળવેલો, જેને પરિણામે બિહાર સરકાર આપણી પાસેથી કબજે લેતાં અટકી ગઈ.

બિહાર સરકારે ફરીથી, અચાનક, તા. ૧-૪-૬૪ના રોજ, સદરહુ પહાડનો કબજો લઈ લેવા હુકમ કર્યો, જેનો પણ આપણે સખ્ત રીતે સામનો કર્યો અને છેવટે બિહાર સરકારે આપણી સાથે તા. ૫-૨-૬૫ના રોજ એક કરાર કર્યો, જેમાં ઉપરનાં મંદિરો અને તેની આસપાસનો અડધા માઈલનો વિસ્તાર આપણી ધાર્મિક ક્રિયાઓ માટે મુક્ત રાખ્યો અને બાકીના ભાગના જંગલનો વહીવટ સરકારે આપણા એજન્ટ તરીકે કરવાનું નક્કી થયું. અને એના ઉત્પન્નમાંથી ૬૦ ટકા ઉત્પન્ન આપણને મળે અને ૪૦ ટકા ઉત્પન્ન સરકારે લેવું એવું નક્કી થયું. અને તે આધારે અઠસાલે સરકાર તરફથી, તમામ ખર્ચાઓ કાઢતાં, આપણને રૂ. ૩૦૦૦૦-૦૦ ચોખ્ખા નફા તરીકે મળ્યા અને હવે મળતા રહેશે એવી આશા છે.

આપણે મેળવેલ એગ્રીમેન્ટ એક સિદ્ધિ છે. પરંતુ દિગંબરોએ પણ પાછળથી, એટલે કે દોઢ વર્ષ બાદ, બિહાર સરકાર પાસેથી એક એગ્રીમેન્ટ કરાવી લીધો અને એ એગ્રીમેન્ટ મર્યાદિત હોવા છતાં તે ઉપરથી નવા નવા મુદ્દા ઊભા કરી આપણને કોર્ટમાં લઈ ગયા છે, જે કેસો હાલ ત્યાં ચાલી રહ્યા છે.

મકસીલ

શ્રી મકસીલ તીર્થ માલવ પ્રાંતનું એક ઘણું જ પ્રાચીન તીર્થ છે. સન ૧૮૮૨થી શ્વેતાંબર અને દિગંબરો વચ્ચે ત્યાં ઝઘડાઓ શરૂ થયા હતા. તે વખતે બન્ને સમાજના આગેવાનોએ સને ૧૮૮૩માં એક સુલેહનું કર્યું, જેની એક મુખ્ય શરત એ હતી કે બધા મંદિર, ચામી શ્વેતાંબર મંદિર, શ્વેતાંબરોને સોંપવામાં આવ્યું અને

છોટા મંદિર, એટલે દિગંબર મંદિર, દિગંબરોને સોંપાયું. બીજી અગત્યની શરત એ હતી કે ચાત્રાણુઓ એકબીજાના દેરાસરમાં પૂજન કરવા સારુ જાય તો તે દેરાસરની રીત મુજબ પૂજન કરે. પરંતુ દિગંબરોને આ શરતોથી સંતોષ ના થયો, અને ફોજદારી કેસો થયા. છેવટે દિગંબરોએ સન ૧૮૯૮માં ટોંક તાલુકા કોર્ટમાં declaratory દાવો દાખલ કર્યો. પરંતુ ગ્વાલિયર દરબારે આ દાવો પોતાના હાથમાં લઈ લીધો, અને તા. ૮-૨-૧૯૦૨ના રોજ ફેસલો આપ્યો કે સને ૧૮૮૩માં જે સુલેહનામું થયું છે, તે બંને પક્ષોને બંધનકર્તા છે. પરંતુ આપણે મુખ્ય મૂર્તિને પ્રક્ષાલ કરીએ તે સમય બાદ, ચાને છ વાગ્યાથી નવ વાગ્યા સુધીમાં, દિગંબરો પૂજન કરવા-સારુ આવે તો ફક્ત મુખ્ય મૂર્તિનું પૂજન કરી શકે, તેમ ગ્વાલિયર દરબારે ઉપરના ઓર્ડરમાં જાહેર કર્યું. એક તરફ સને ૧૮૮૩નું પંચનામું બંને પક્ષોને બંધનકર્તા ઠરાવ્યું, બીજી તરફ દિગંબરોને ત્રણ કલાક પૂજન કરવાનો હક્ક આપ્યો ! આ બંને નિષ્ણે એકબીજાથી વિરુદ્ધના હતા. આપણા તરફથી આ ઓર્ડર સામે ઘણો વિરોધ કરવામાં આવ્યો, પરંતુ તે ઓર્ડર કાયમ રહ્યો અને તેને લીધે નવા નવા ઝઘડા શરૂ થયા.

પરિસ્થિતિ વિપરીત થવાથી શ્રી મકસીજી તીર્થના કાર્યકર્તાઓ હતાશ થઈ ગયા અને અમદાવાદ આવી શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીને શ્રી મકસીજી તીર્થનો વહીવટ સંભાળી લેવા સારુ વિનંતી કરી. સને ૧૯૨૧માં પેઢીએ શ્રી મકસીજી તીર્થનો વહીવટ સંભાળી લીધો.

દિગંબરોને પૂજન કરવા સારુ ત્રણ કલાક મલ્યા એટલે તે લોકો બડા મંદિર તેમ જ બડા મંદિરની ગ્રોપટીમાં પોતે અર્ધો ભાગીદાર છે તેવું માનીને દરેક વાતમાં દબલગીરી કરીને આપણને પરેશાન કરવા લાગ્યા.

આપણે લેપ કરાવવાનું કામ શરૂ કર્યું. દિગંબરોએ લેપનું કામ અટકાવવા સારુ શાળાપુર ડિસ્ટ્રિક્ટ કોર્ટમાં દાવો કર્યો. સદ્ભાગ્યે એનો ફેસલો આપણી તરફેણમાં આવ્યો. નામદાર કોર્ટે ઠરાવ્યું કે મુખ્ય મૂર્તિ ઉપર કંદોરો-લંગોટ, સન્મુખ દષ્ટિનાં જે પ્રિન્ટો છે તે, બ્યારથી મૂર્તિ બની ત્યારથી છે. મંદિર શ્રવેતાંબરોનું છે અને વહીવટ શ્રવેતાંબરો કરતા આવ્યા છે. આ ફેસલો વિરુદ્ધ દિગંબરોએ હાઈ કોર્ટમાં અપીલ તથા સુપ્રીમ કોર્ટમાં અરજી આપી, જે કોર્ટે નામંજૂર કરી.

મુખ્ય મૂર્તિને ઘણો જ સુંદર લેપ થયો છે.

સને ૧૯૬૦ થી આજ સુધીમાં શ્રી મકસીજી તીર્થમાં જે કામો થયાં છે, તેમાં મુખ્ય મુખ્ય આ છે —

- (૧) સભામંડપની દીવાલો ઉપરથી જૂનો રંગ કાઢી નાખીને અસલ પથ્થરની કોતરણી બહાર લાવવામાં આવી છે, જેથી દેરાસર તદ્દન નવું બન્યું હોય તેવું દેખાય છે.
- (૨) ભોજનશાળાનું મકાન આધુનિક સગવડવાળું એક લાખ પંદર હજાર રૂપિયાના ખર્ચે બની ગયું છે. ભોજનશાળા આ મહિનામાં ચાલુ થઈ જશે.
- (૩) નવી ધર્મશાળા બાર ઓરડાઓની બંધાઈ રહી છે, જેમાં નીચે ત્રણ તથા ઉપર ત્રણ એમ છ ઓરડાઓ લગભગ તૈયાર થઈ ગયા છે.

એક જાણવા જેવો પ્રસંગ

હસ્તિનાપુર તીર્થના નવીન જિનમંદિરનો નકશો મિસ્ત્રી અમૃતલાલે તૈયાર કર્યો હતો. જયપુરના પંડિત ભગવાનદાસ જેને ૧૯૬૩માં મારા આગળ એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો કે મિસ્ત્રી ધનદંડ આમલસારમાં રાખે છે, બ્યારે ખરેખર એ શિખરમાં જ રાખવા જોઈ એ. તેમ જ મંદિરમાં દરેક થાંભલાઓની કુંલીઓ મંદિરના કુંલાના બરાબર માપમાં રાખવાનું શાસ્ત્રમાં વિધાન છે, છતાં તમારા મિસ્ત્રીઓ

કુંભીઓને કુંભીથી નીચે ઉતારે છે, જે અશાસ્ત્રીય છે. મેં મિત્તીને પૂછ્યું. મિત્તીએ પોતાનો મત શાસ્ત્રવિધાન પ્રમાણેનો છે તેમ જણાવ્યું. મને લાગ્યું કે આ પ્રશ્નનો નિકાલ કરાવી લેવો સારો, કે જેથી આવી તકરારો ઊભી થાય નહીં. એટલે મેં પં. ભગવાનદાસને લખ્યું કે આ પ્રશ્નનો નિકાલ શિલ્પશાસ્ત્રના જાણકાર જ કરી શકે અને તેથી એક મધ્યસ્થી રૂબરૂ તમારે અને મિત્તીએ ચર્ચા કરવી અને મધ્યસ્થી જે નિર્ણય આપે તે બંનેને કબૂલ હોવો જોઈએ. તેમાં એક વધારાની શરત એવી મૂકી કે બંને પક્ષોએ એટલે પંડિત ભગવાનદાસે અને સોમપુરા અમૃતલાલે રૂ. ૧૦૦૦-૦૦ ડિપોઝીટ તરીકે મૂકવા, અને જે પક્ષ હારે તેના પૈસા જીતનાર પક્ષને મળે. બંને પક્ષે આ શરત કબૂલ કરી. અને આ પ્રશ્નનો નિકાલ કરવા માટે શિલ્પશાસ્ત્રના વિદ્વાન, શિલ્પવિશારદ શ્રી મધુસૂદન ઢાંકી કે જેઓ આર્કિટેક્ચરલ વિભાગના મુખ્ય અધિકારી હતા, તેમની મધ્યસ્થી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. તેમની પાસે બંને પક્ષોની દલીલો ત્રણ દિવસ ચાલી. તેમણે બંને પક્ષોને સાંભળી તા. ૨૪-૨-૬૫ના રોજ ફેસલો આપ્યો અને તેમાં મિત્તી અમૃતલાલ જે કરી રહ્યા છે તે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિનું છે એમ ઠરાવવામાં આવ્યું, જેથી પં. શ્રી ભગવાનદાસની ડિપોઝીટની રકમ રૂ. ૧૦૦૦-૦૦ મિત્તી અમૃતલાલને મળી.

જૈન ટ્રસ્ટોના વહીવટની પ્રશંસા

ભારતના તમામ ધર્મોના ટ્રસ્ટોના વહીવટ અંગે સરકાર તરફથી સને ૧૯૬૦ના માર્ચ માસમાં હિન્દુ રિલીજિયસ એન્ડોઉમેન્ટ કમિશન ડૉ. સી. પી. રામસ્વામી આચરના પ્રમુખપદે નીમવામાં આવ્યું હતું. તેમણે તમામ ધર્મોના વહીવટો તપાસી તેમનો રિપોર્ટ સને ૧૯૬૨માં પૂરો કર્યો હતો. તેમાં જનધર્મ અંગે પણ તપાસ કરવામાં આવી હતી, અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીના પ્રમુખ તરીકે મારી ગુબાની પણ લેવામાં આવી હતી અને શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીના કામકાજ અંગે પણ તપાસ કરી હતી. તેમના રિપોર્ટમાં તેમણે જૈન

મંદિરોના વહીવટોની પ્રશંસા કરી છે અને એવી ભલામણ કરી છે કે હિન્દુ મંદિરોએ પણ જૈનોના વહીવટ જેવો વહીવટ અપનાવવો.

દ્રસ્ટ એકટને આવકાર

સને ૧૯૩૪માં જ્યારે મુંબઈ રાજ્યે પબ્લિક ચેરિટેબલ દ્રસ્ટ એકટ ઘડવાનો વિચાર પ્રજા સમક્ષ મૂક્યો અને તે દિશામાં જરૂરી પગલાં લઈ તે વખતે, આપણા સંઘમાંની કેટલીક વ્યક્તિઓની નારાજી વહોરીને પણ, મેં તેને આવકાર આપ્યો હતો, તે એ દષ્ટિએ કે આપણાં દ્રસ્ટોનો વહીવટ હંમેશાં કાર્યક્ષમ અને સ્વચ્છ રહે અને જે હેતુ માટે દ્રસ્ટ જીલ્લો થયું હોય તે હેતુની મર્યાદામાં રહીને જ કામ થતું રહે. અને આપણા અનુભવે બતાવ્યું છે કે, આ વાત કેટલી મહત્વની અને ઉપયોગી સાબિત થઈ છે.

દ્રસ્ટોની સ્ટેન્ડિંગ કમિટી

ગુજરાત રાજ્યનાં દ્રસ્ટોના વહીવટના કેટલાક સવાલો હલ કરવા સને ૧૯૬૩માં એક સ્ટેન્ડિંગ કમિટીની રચના કરી હતી. કમિટીએ તમામ દ્રસ્ટોને સ્પર્શતા સવાલો ઉપાડ્યા અને ચેરિટી કમિશનર તરફથી દ્રસ્ટોની જીપજ પર બે ટકા લેખે વહીવટી ચાર્જ લેવાતો હતો, તેમાં ઘટાડો કરાવી એક ટકો કરાવ્યો, તેમ જ દ્રસ્ટોને મળતી બક્ષિસોના દસ્તાવેજો ઉપર સ્ટેમ્પડયુટી લેવાતી હતી તેને તા. ૨૦-૧-૭૬ સુધી માફી અપાવી. આ મુદત લંબાવવા માગણી કરી છે.

ગુજરાત રાજ્ય અને ભારત સરકાર તરફથી દ્રસ્ટોને લગતા કાયદાઓમાં સુધારાવધારા સૂચવવામાં આવે છે, તેનો પણ અભ્યાસ કરી કમિટી યોગ્ય ફેરફારો સૂચવે છે અને તે અંગે રજૂઆત પણ કરે છે.

જીર્ણોદ્ધારો

પેઢીનું સામાન્ય વલણ જ્યાં ખાસ જરૂર હોય ત્યાં નવા જિન-મંદિર માટે સહાય આપવાનું અને પ્રાચીન જિનમંદિરો અને

તીર્થસ્થાનોના જીર્ણોદ્ધાર માટે અને તેટલી વધુ સહાય આપવાનું રહ્યું છે. છેલ્લાં પચાસેક વર્ષ દરમિયાન નવાં જિનમંદિરો માટે, પેઢી હસ્તકનાં તીર્થો અને જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે, તેમ જ આખુ વગેરે ખીબાં તીર્થો તથા જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર માટે, આશરે સાડા પાંચસો જિનમંદિરોમાં થઈને, લગભગ એક કરોડ રૂપિયા ખર્ચવામાં આવેલ છે.

વિ. સં. ૧૯૯૨ની સાલમાં શ્રી અમદાવાદ દેરાસર જીર્ણોદ્ધાર કમિટીની સ્થાપના થઈ હતી. આ સંસ્થાનું કાર્યાલય શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીમાં છે. અને એણે છેલ્લા ચાર દાયકા દરમિયાન ચારસો જેટલાં દેરાસરોના જીર્ણોદ્ધારમાં આશરે તેત્રીસ લાખ રૂપિયા ખર્ચ્યા છે. આ રકમનો સમાવેશ પેઢીએ ખર્ચેલ એક કરોડ રૂપિયામાં થતો નથી.

જૈન તીર્થોનો ઇતિહાસ

આપણાં તીર્થો અને જિનમંદિરો દેશભરમાં ઠેર ઠેર પ્રસરેલાં છે. એની માહિતી એકત્ર કરીને પુસ્તકરૂપે છપાવવામાં આવે તો તે આ સંખ્યાની માહિતી મેળવવા ઇચ્છનારને તથા ઇતિહાસ અને પુરાતત્ત્વના સંશોધકોને પણ ઉપયોગી થઈ પડે. આ ઉપરથી આપણે ખાસ માણસો રાકીને આવી સામગ્રી એકત્ર કરીને એ ‘જૈન તીર્થ સર્વસંગ્રહ’ નામે ત્રણ મોટી સાઈઝનાં દળદાર વોલ્યુમોમાં પ્રગટ કરવામાં આવી છે. આમાં કોઠાઓમાં ૪૩૯૫ સ્થાનોનાં જિનમંદિરો, ઉપાશ્રયો, જૈનોની વસતી, ધર્મશાળાઓ વગેરેની માહિતી આપવા ઉપરાંત ૨૭૦ તીર્થરૂપ સ્થાનોનું તેમ જ ઓરિસામાં આવેલ ઉદયગિરિ-ખંડગિરિની પ્રાચીન જૈન ગુફાઓનું વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે. સાથે સાથે એમાં જૈન તીર્થોનો નકશો પણ મૂકવામાં આવેલ છે. આ ગ્રંથ પેઢીનું એક મહત્ત્વનું પ્રકાશન છે.

પેઢીના ઇતિહાસ

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીની કાર્યવાહી ઘણી વિશાળ છે. એમાં તીર્થોના હક્કોની સાચવણી, તીર્થો તથા જિનમંદિરોના જીર્ણોદ્ધાર, નવાં જિનમંદિરો બનાવવાં, આ માટે જુદાં જુદાં સ્થાનોના સંઘોને જરૂરી સલાહ-સૂચના તથા સહાય આપવી વગેરે અનેક કાર્યોનો સમાવેશ થાય છે. વળી, પેઢીની કામગીરીની વિગતો અઢીસો વર્ષ જેટલી જૂની મળતી હોવા છતાં, ખરી રીતે, જૈન સંઘની આ પેઢીની કામગીરીનો સમય તો તે પહેલાંના સમય સુધી પહોંચે એટલો લાંબો છે. ઉપરાંત, પેઢીનું દફતર પણ સારી રીતે સચવાયેલું છે, અને એ અઢીસો-ત્રણસો વર્ષ જેટલું જૂનું પણ છે. એટલે જો આ બધી સામગ્રીનો ઉપયોગ કરીને પેઢીનો સવિસ્તર ઇતિહાસ તૈયાર કરાવવામાં આવે તો તેથી ઘણી ઉપયોગી માહિતી આપણે નાણી શકીએ તેમ જ આપણા પ્રતાપી પૂર્વજે કેવાં કેવાં સારાં કાર્યો કરી ગયા તેની ગૌરવભરી વિગતો પણ નાણી શકીએ. તેથી બેએક વર્ષ પહેલાં આ કામ રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈને સોંપવામાં આવ્યું છે અને એકાદ વર્ષમાં એ પૂરું થઈ જશે એવી ઉમેદ છે.

તીર્થોની ગાઈડો

આપણાં તીર્થોની યાત્રાએ જતાં જિજ્ઞાસુ યાત્રિકોને જે તે તીર્થ સંબંધી ટૂંકી માહિતી આપતી ગાઈડો છપાવવામાં આવે એ જરૂરી છે. આ જરૂરિયાતને પૂરી કરવા માટે ગુજરાતના શિલ્પ-સ્થાપત્યકળા તથા પુરાતત્ત્વના વિખ્યાત વિદ્વાન શ્રી મધુસૂદન ઢાંકી પાસે શ્રી શત્રુંજય, કુંભારિયા, રાણકપુર તથા ગિરનારની ગાઈડો લખાવી છે, અને તે સચિત્ર છપાવવાની પેઢીની યોજના છે. આમાંની ગિરિરાજ શ્રી શત્રુંજયની ગાઈડ છપાઈ ગઈ છે, અને બાકીની ગાઈડો પણ છપાવવામાં આવશે. આ ગાઈડોનો હિંદી તથા અંગ્રેજી ભાષામાં અનુવાદ છપાવવાની પણ ઇચ્છા છે.

શૌરીપુર

શૌરીપુર તીર્થ આગરાથી ૪૦ માઈલ દૂર આવેલું છે. એ નેમનાથ ભગવાનના કદ્યાણુકની ભૂમિ હોવાથી ત્યાં શ્વેતાંબર તથા દિગંબર મંદિરો છે. તે બન્ને વચ્ચે નાના પ્રકારના મતભેદો હોવાથી એ કોર્ટમાં ગયેલા. તે બાબત આપસમાં સમજૂતીથી પતાવી શકાય તો સારું, એમ વિચારીને મેં સને ૧૯૩૯માં દિગંબર તીર્થક્ષેત્ર કમિટીના તે વખતના સેક્રેટરી શ્રી રતનચંદ ઝવેરી સાથે મુંબઈમાં વાટાઘાટ શરૂ કરેલી. કેટલાક વખત પછી એ વાટાઘાટ ફરી પાછી શરૂ કરી હતી. આ માટે હું તે વખતના પેઢીના મેનેજર શ્રી નાગરદાસને મારી સાથે મુંબઈ લઈ ગયો હતો. આ માટે અમારી વચ્ચે પાંચ-સાત બેઠકો થઈ, જે ઉપરથી અમે એક સમાધાન કર્યું, જેના હિસાબે બન્ને સમાજનાં મંદિરોને એકબીજાંથી જુદાં પાડવાનું નક્કી થયું અને એના નકશા ઉપર અમે સહીઓ પણ કરી. પણ જ્યારે આ વાતની ઇન્દોરના શેઠ હુકુમચંદજીને ખબર પડી ત્યારે તેમણે જણાવ્યું કે રતનચંદને સમાધાન કરવાની શી સત્તા હતી? અમને આ સમાધાન કબૂલ નથી. અને એમ કહીને કોર્ટમાં કેસ આગળ ચલાવ્યો, જેમાં બન્ને પક્ષના મળીને લગભગ દોઢ લાખ રૂપિયા જેટલું ખર્ચ થયું અને અંતે કોર્ટને ફેસલો તો તે જ આવ્યો કે જે અમે સમાધાન કર્યું હતું.

કેસરિયાજી

કેસરિયાજી તીર્થ ઘણા ભાવિકોની શ્રદ્ધાવાળું તીર્થ છે, તે એટલે સુધી કે સને ૧૯૪૦ ની સાલ સુધી તો જૈનો ત્યાં ભગવાનને ભારોભાર કેસર ચડાવવાની માનતા માનતા હતા, અને એ રીતે ભગવાનને ઘણું કેસર ચડતું હતું. તે તીર્થને વહીવટ વર્ષોથી શ્વેતાંબરો કરતા આવ્યા હતા. તેથી જ્યારે સને ૧૯૨૮ ની સાલમાં મંદિર ઉપર ધ્વજદંડ ચઢાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે ત્યાં હજારોની સંખ્યામાં લોકોની મેદની જામી હતી અને ભીડને લઈને ચાર માણસ માર્યા ગયા હતા. તે ઉપરથી એ પ્રશ્ન ઊભો થયો કે આ તીર્થ કોનું

છે ? આ મુદ્દા ઉપર ઉદયપુરના દરબાર પાસે બે વર્ષ સુધી કેસ ચાલ્યો, જેમાં પ્રવેતાંબરોને દોઢેક લાખ રૂપિયા જેટલું અને દિગંબરોને સવા લાખ રૂપિયા જેટલું ખર્ચ થયું હતું અને એ માટે શ્રી ચીમનલાલ સેતલવાડ અને મહમદઅલી ઝીણા જેવા મોટા મોટા ધારાશાસ્ત્રીઓએ સામસામી દલીલો કરી હતી. પણ ઉદયપુર દરબારે એ કેસનું જજમેન્ટ બહાર ન પાડ્યું અને મંદિરનો વહીવટ દરબાર તરફથી અમલદાર નીમીને ચલાવવા માંડ્યો, જે આજ સુધી એમ જ ચાલે છે, એટલું જ નહીં, પણ બંને પક્ષોની તકરારોને લઈને તીર્થમાં હિંદુ વિધિવિધાનો પણ થવા માંડ્યાં છે. આ પરિસ્થિતિ દુઃસહ્ય હોવાથી મેં આ માટે દિગંબરો સાથે વાટાઘાટો શરૂ કરી. તેમાં પહેલો મુદ્દો એ ચર્ચો કે કાં તો હાલ જે વિધિવિધાનો ચાલે છે, તે તે પ્રમાણે ચાલુ રાખવાં અને તેમાં બંને પક્ષમાંથી કોઈએ ફેરફાર કરવો નહીં; અથવા તો વિ. સં. ૧૯૮૨માં જે વિધિવિધાનોની નોંધ થયેલી છે, તે પ્રમાણે ચાલુ રાખવું. દિગંબર સમાજ તરફથી એમની તીર્થક્ષેત્ર કમિટીના સેક્રેટરી શ્રી રતનચંદ્ર ઝવેરી સાથે આ માટે વાટાઘાટો શરૂ થઈ. છેવટે તેમણે કહ્યું કે વિ. સં. ૧૯૮૨માં જે નોંધ થઈ છે તે તેમને કબૂલ છે; પણ તેમાં ચાર ભૂતિઓને જે ચાંદીની આંગી ચઢે છે તે ન ચઢવી જોઈએ. મેં કહ્યું કે એક વખત તમે વિ. સં. ૧૯૮૨ની નોંધ કબૂલ રાખો તો પછી તેમાં હું ચત્કિચિત્ત પણ ફેરફાર કરવા કબૂલ થઈશ નહીં. એ વાત તે કબૂલ કરે એવું વાતાવરણ હતું. પણ એ વખતે પૂ. ધર્મસાગરજી મહારાજે દિગંબરો સામે કોર્ટમાં કેસ માંડ્યો કે કેસરિયાજી તીર્થ પ્રવેતાંબરોનું જ છે, અને દિગંબરોએ એમાં કોઈ દખલ કરવી નહીં. તે ઉપરથી અમારે અમારી વાટાઘાટો અધૂરી રાખવી પડી. તે કેસમાં નીચલી કોર્ટમાં પૂ. ધર્મસાગરજી મહારાજ જીત્યા, એટલે દિગંબરો તે કેસ ઉપલી કોર્ટમાં લઈ ગયા, અને ત્યાં નીચલી કોર્ટનું જજમેન્ટ કાયમ ના રહ્યું. હું માનું છું કે આ તીર્થના વહીવટ સંબંધી દિગંબર સમાજ સાથે

વાટાઘાટો દ્વારા નિકાલ લાવી શકાય એમ છે અને તેમ કરવું જોઈએ.

અંતરીક્ષણ તીર્થ

આ તીર્થ અંગેના કેસમાં શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢીએ સીધો રસ્તો લીધો નથી; ફક્ત પ્રવેતાંબર ભાઈએ, જેઓ ત્યાંનો વહીવટ સંભાળે છે, તેમને દિગંબરો સામે કોર્ટમાં જવું પડ્યું ત્યારે પેઢી તરફથી નાણાકીય મદદ કરવામાં આવી છે. પણ જ્યાં સુધી સામાન્ય તરફથી ઝઘડો બંધ કરવાની અને સમાધાન કરવાની ઇચ્છા પ્રબળ ન થાય ત્યાં સુધી આનો અંત આવવો મુશ્કેલ છે.

મોટી મુસીબત અટકી ગઈ

થોડા વખત પહેલાં એવી હકીકત મળી કે બિહાર રાજ્યના મુખ્ય પ્રધાન અને કમિટીએ બિહારમાંના, રિલીજિયસ ટ્રસ્ટ બોર્ડ, બિહાર વકફ, અને પ્રવેતાંબર તથા દિગંબરનાં દેરાસરો તથા સંસ્થાઓની મિલકત તથા જવાબદારીઓ સરકાર હસ્તક લઈ લેવાનો નિર્ણય કર્યો છે અને તે અંગેનો કાયદો ધારાસભામાં રજૂ થવાનો છે. મને લાગ્યું કે જો આ પ્રમાણે થાય તો તીર્થો અને સંસ્થાઓને પારાવાર નુકસાન થશે અને કેટલાકનું તો અસ્તિત્વ પણ જોખમાશે. આ રોકવા ટૂંકો પણ સચોટ એવો કયો ઇલાજ લેવો, એ માટે મેં ખૂબ મનોમંથન કર્યું. અંતે મને સૂઝ્યું કે આચર કમિશને તેના રિપોર્ટમાં આપણા વહીવટનાં વખાણ કર્યાં છે. આ વિગતો સરકાર સમક્ષ રજૂ કરી અને યોગ્ય પ્રયત્નો કર્યા. સફલાગ્યે એ પ્રયત્નો સફળ થયા અને એક મોટી મુસીબત આવતી અટકી ગઈ.

આભાર

શેઠ આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી મારફત મને આપણાં તીર્થોની તથા જૈન શાસનની સેવા કરવાની જે તક મળી છે તેને હું મારું અપૂર્વ સફલાગ્ય માનું છું. મારા કાર્યસમય દરમિયાન મને જે જે

પરમપૂજ્ય આચાર્ય મહારાજ સાહેબો તથા મુનિમહારાજોનું માર્ગ-
દર્શન મળ્યું છે, એમનાથી હું ખૂબ ઉપકૃત થયો છું, અને એમનો
હૃદયથી ઉપકાર માનું છું. મારી જવાબદારીઓને પૂરી કરવામાં મને
જે કાંઈ સફળતા મળી છે તે, મારા સાથી વહીવટદાર ટ્રસ્ટીભાઈઓએ
તેમ જ આપ સહુ પ્રાદેશિક પ્રતિનિધિ સાહેબોએ મારામાં મૂકેલ
વિશ્વાસને લીધે તથા મને આપેલ સહકારને લીધે મળી છે. આ
માટે હું આપ સૌનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું.

[કેટલાક સુધારા-વધારા સાથે]

